

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानो प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

स्थापना वर्ष : १९६०
वर्ष : ७ मार्च : २०१३ अंक : ८

परामर्शनसमिति
वर्षा अडालजा प्रमुज रतिलाव बोरीसागर मध्यस्थ समितिना सल्य प्रहुदल रावल प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी
सहतंत्री
मोहन परमार

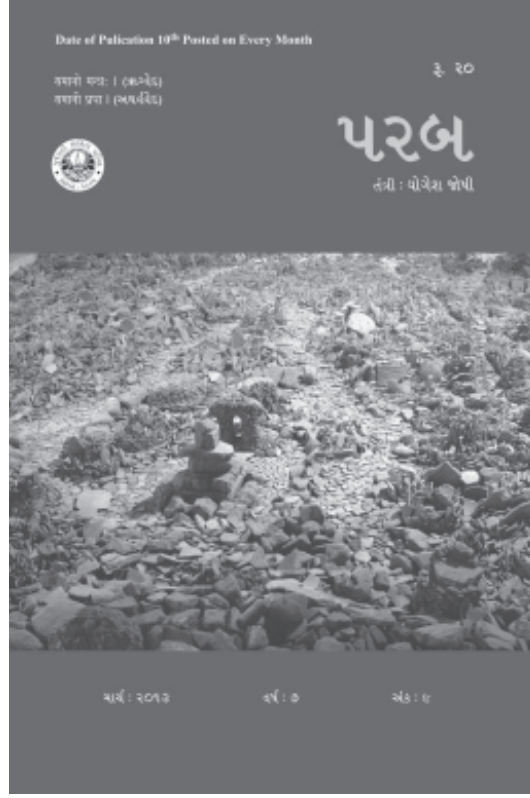


गुजराती साहित्य परिषद

मेघाशी ज्ञानपीठ ०० क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org
www.gujaratisahityaparishad.com



અ નુ ક મ (પરબ ઓનલાઈન)

- પ્રમુખપદેથી :** ચકી લાવી ચોખાનો દાણો, વર્ષા અડાલજા
- કવિતા :** હવે, નિરંજન ભગત શબ્દ તું જાગે તો, ચંદ્રકાન્ત શેઠ શબ્દ તું ના જ્યારે
આવે, ચંદ્રકાન્ત શેઠ શબ્દ હું જેમ નિચોવું મને, ચંદ્રકાન્ત શેઠ
- વાર્તા :** ખાલી ખૂણો, ચિનુ મોદી
- શ્રદ્ધાંજલિ :** વૈભવી ઉદ્યોગપતિના ખોળિયામાં સાહિત્યનો જીવ : સંભારણું, રજની વ્યાસ
- વિશેષ :** 2012નું નોબેલ સાહિત્ય પારિતોષિક મો યાનને, નવનીત જાની
- સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન :** અમદાવાદની સર્વાંગ છબી દર્શાવતું પુસ્તક, દિનેશ દેસાઈ, એકાંતનું અજવાળું, પુરુરાજ જોષી, પંચતંત્રીય પદ્ધતિએ સાંપ્રત વિષયનો બાળકથાસંગ્રહ, શ્રદ્ધા ત્રિવેદી, “જન્મદિવસની ઉજવણી”, યશવંત કડીકર
- પરિષદ-પાથેય :** સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ
- સાહિત્યવૃત્ત :** સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

અ નુ ક મ

(પરબ પ્રકાશન)

પ્રમુખપદેથી :	ચકી લાવી ચોખાનો દાણો, વર્ષા અડાલજા 4
કવિતા :	હવે, નિરંજન ભગત 7 શબ્દાંતું જાગે તો -, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 7 શબ્દાંતું ના જ્યારે આવે, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 8 શબ્દાં હું જેમ નિચોવું મને -, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 8 શબ્દાં જોયા કરું છું સરકતી ક્ષણોને..., ચંદ્રકાન્ત શેઠ 9 શબ્દાં વળવા માંડી છે કરોડ ને કેડ... 10 શબ્દાં મા, જયદેવ શુક્લ 11 શબ્દાં સાચવી છે..., જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ 12 શબ્દાં કવિશ્રી પ્રબોધ જોશીને, યોસેફ મેકવાન 13 શબ્દાં બે ગઝલ (1. બધું જ એનું એ... 2. અસલ કૃપા તારી), રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' 14 શબ્દાં કાં ? બકુલેશ દેસાઈ 15 શબ્દાં એક કાવ્ય, વિપાશા 15
વાર્તા :	અદષ્ટિદર્શન, પરંતપ દેસાઈ 16, ખાલી ખૂણો, ચિનુ મોદી 24
પદ્ય નાટિકા :	અહલ્યા, હસમુખ બારાડી 31
નિબંધ :	કીટલી, રમેશ કોઠારી 36
શ્રદ્ધાંજલિ :	વૈભવી ઉદ્યોગપતિના ખોળિયામાં સાહિત્યનો જીવ : સંભારણું, રજની વ્યાસ 39
વિશેષ :	2012નું નોબેલ સાહિત્ય પારિતોષિક મો યાનને, નવનીત જાની 45
વિદેશી સાહિત્ય :	આગ અને બરફ, રોબર્ટ ફોસ્ટ; અનુવાદ : પ્રદીપ ખાંડવાળા 48
આસ્વાદ :	ગાંધીજીને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરવાનો વિપુલ કાવ્યકસબ !, રાધેશ્યામ શર્મા 49
વિવેચન :	સૈદ્ધાંત-પ્રત્યક્ષનો સરખો સ્વાદતોષ, રમણ સોની 53, સ્નેહાવેગની સમુચિત સોનેટમાળા, ધીરુ પરીખ 60
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન :	અમદાવાદની સર્વાંગ છબી દર્શાવતું પુસ્તક, દિનેશ દેસાઈ 67, એકાંતનું અજવાળું, પુરુરાજ જોષી 69, પંચતંત્રીય પદ્ધતિએ સાંપ્રત વિષયનો બાળકથાસંગ્રહ, શ્રદ્ધા ત્રિવેદી 74, “જન્મદિવસની ઉજવણી”, યશવંત કડીકર 77
આવરણ ચિત્ર	
આસ્વાદ નોંધ :	પીયૂષ ઠક્કર 79
પરિષદ-પાથેય :	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 82
સાહિત્યવૃત્ત :	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 86
આવરણ ચિત્ર :	વિવાન સુન્દરમ્
આ અંકના લેખકો :	87

વહેલી સવારે નીંદર ઊડી ગઈ. ઘટ્ટ શાંતિમાં છિદ્રો પાડી ધીમે ધીમે આછા અવાજો ખંડમાં ઝમે છે. ઘરની પાછળ નાનો સરખો બગીચો છે અને એની પેલે પાર મુંબઈ શહેરની ધોરી નસ જેવો રસ્તો છે. પણ હજી દિવસની તેજ રફતાર શરૂ નથી થઈ ત્યાં આ અવાજો ક્યાંથી ?

રજાઈની હૂંફ છોડી ઊઠી જાઉં છું અને બારી ખોલી ડોકિયું કરું છું. ઠંડો પવન મને આશ્લેષમાં લે છે અને હું કંપી ઊઠું છું. જોઉં છું તો બગીચામાં કાળી માટીના ઢગલા છે અને છ-સાત મજૂરબહેનો માટીના ટોપલા ભરી બગીચામાં ચોતરફ પાથરે છે. એક વૃક્ષની નીચી ડાળે સાડલો બાંધી બે ઊંચકા જેવું બાંધી નાનાં બાળ સુવડાવ્યાં છે. આવતાં-જતાં સૌ હિંચોળતા જાય છે. બાંકડા પર થેલી-ડબ્બાઓ મૂક્યાં છે, એમાં ખાવાનું હશે. ઘડીમાં બહેનોએ અહીં સંસાર રચી દીધો છે. સંસાર તો સ્ત્રીને ગળથૂથીમાં. મુંબઈ જેવા શહેરમાં, દૂર દૂરનાં પરાંની, ગરીબ વસ્તીની ઝૂંપડપટ્ટીમાં વસતી આ સ્ત્રીઓ અડધી રાત્રે ઊઠી, રસોઈ, ઘરકામ કરી પછી મજૂરીએ નીકળી પડતી હશે. ક્યારે ફરી ઘરે પહોંચતી હશે ?

ધીરે ધીરે હલકો ઉજાસ ફેલાવા લાગ્યો હતો. એક બાળક રડી ઊઠ્યું. મા માટીની ટોપલી ફેંકતી દોડતી આવી પૂગી. એના જીર્ણશીર્ણ સાડલામાં એણે બાળકને હેતથી છાતીએ વળગાડ્યું. પક્ષીઓનું મીઠું વૃંદગાન શરૂ થઈ ગયું હતું. શાંત, નિર્જન બગીચામાં સંતાનને અમી ઘૂંટણ ભરાવતી માનું સુભગ દશ્ય હું જોઈ રહી.

હવે ઊંઘ કેવી ? મસાલા ચા બનાવી. આજે રોજની જેમ તરત લખવા બેસવાનું મન ન થયું. વિચારતી હતી કેટકેટલી શ્રવણની જેમ ઘર અને બહારની કાવડ ઊંચકતી હતી ! રાજકીય ઇતિહાસ તો રચે છે પુરુષો. પણ દેશનાં બહુમૂલ્ય સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસમાં સ્ત્રીઓનાં યોગદાનની કેટલીયે વાતો વણકંપી રહી જાય છે !

પુસ્તકોનાં કબાટમાંથી એમ જ, હાથે ચડ્યું પુસ્તક ખેંચી કાઢ્યું. અરે આ તો ‘તેજોમયી !’ દાયકા પહેલાં હોંશથી ખરીદેલું, ‘વાંચીને એના વિશે લખીશ’, કહી કબાટમાં મુકાઈ ગયેલું. બીજા પુસ્તકોમાં પાછળ હડસેલાઈ ગયેલું, આજે સ્વયં જ પ્રગટ થઈ ગયું.

‘સ્પેરો’ (Sparrow) વિશે બધાંને કદાચ ખબર નહીં હોય, માની પહેલાં એની વાત.

ચકી લાવી ચોખાનો દાણો વાર્તા સાંભળીને તો મોટાં થયાં. સ્પેરો એ જ પેલી ચકલીબાઈ. ‘સ્પેરો’ પક્ષી જેટલું જ નાનું છે અને પંખીની જેમ ચણ શોધે છે – તવારીખની તિરાડોમાં ભરાઈ પડેલાં સ્ત્રીઓનાં જીવન, ઇતિહાસ અને ભાષા, અનુભવો, ગીતો, ભીંતચિત્રો, રેખાંકનો બધું, શ્રાવ્યદ્રવ્ય સામગ્રી એકઠી કરે. ઘણું ઘણું કામ કરે. એ વિગતે લખીએ તો આ ટચૂકડો પત્ર ખૂબ નાનો પડે.

‘તેજોમયી’ ‘સ્પેરો’નું પ્રકાશન. અત્યંત સુઘડ અને દેખાવડું પ્રકાશન. કેમ ન હોય ? સંપાદક છે ખંતીલા અને કલા અને શબ્દની સૂઝબૂઝવાળા, વિનોદ મેઘાણી. એવા જ દષ્ટિવંત ‘સ્પેરો’નાં ટ્રસ્ટીઓ ડૉ. સી. એસ. લક્ષ્મી, ડૉ. દિવ્યા પાંડે, ડૉ. રોશન શહાની, ડૉ. મૈત્રીચી રાજ અને નીરાબહેન પણ ઘણો સમય સંકળાયેલાં હતાં.

હંમેશાં વાણીમાં સચવાયેલો ઇતિહાસ, જળમાં લખેલા નામની જેમ વહી જાય છે કાળની મહાનદમાં. બહુ અઘરું કામ છે તેને સારવી લઈ સાચવવાનું, સંગ્રહિત કરવાનું, એક નવો ઇતિહાસ લખવાનું. ટાંચાં સાધનો, મુંબઈ જેવા શહેરમાં જગ્યાના કોહીનૂર હીરા જેવા ભાવ, પણ અત્યંત સમર્પિત કાર્યકરો, નહીં જેવા વળતરમાં, અત્યંત મૂલ્યવાન દસ્તાવેજીકરણનું કામ કરી રહ્યા છે.

‘તેજોમયી’ અત્યંત રસપ્રદ પુસ્તક છે, વાંચવા જેવું, વસાવવા જેવું. વાણીમાં સચવાયેલા ઇતિહાસને અંકે કરવા સ્પેરોએ કાર્યશિબિરો કરી, અને અત્યાર સુધી ગૂંચળાવી દેવાયેલા અને વિચારસૂષ્ટિને સીમાડે ફંગોળી દેવામાં આવેલા અનુભવોને વાચા મળી. સ્પેરો કેટલીક મહિલાઓને નાનાં નાનાં પ્રેક્ષકગણો સમક્ષ નિમંત્રે છે અને જેની અનુભૂતિ અણપ્રીછી જ રહી ગઈ છે એનાં મનને દલદલ ખોલે છે.

‘તેજોમયી’માં છ મહિલાઓએ એમનાં હૃદયનાં દ્વાર ખોલ્યાં છે. સામે પૂરે તરીને, હિંમતની – ખમીરની અદ્ભુત આ કહાણીઓ છે. ના, માથે બહુ વીત્યા પછીયે આ રોદણાં રડવાની કથા નથી.

કોમી રમખાણોની સ્મૃતિઓ જેને હેયે શિલાલેખની જેમ જડાઈ ગઈ છે તે “કકળતાં હેયા”માં હરબંસકૌર અને ભક્તિકૌરની કથા આપણુંય હેયું હચમચાવે તેવી છે. વાંચીને હું અસ્વસ્થ થઈ જાઉં છું. ચા ઠંડી થઈ ગઈ છે અને હું ફરી બારીએ ઊભી રહીને મજૂરબહેનોને સતત કામ કરતી જોયા કરું છું. હરબંસકૌરનો ફોટામાં જોયેલો ચહેરો નજર સામેથી ખસતો નથી.

ભાગલા વખતે નિરાશ્રિત મા-બાપ ભારત આવી દિલ્હીની ફૂટપાથ પર વસે છે. દિલ્હીના અત્યંત ગરીબ વિસ્તારમાં માંડ એક ઝૂંપડું બાંધી ભાઈઓ બાળકોના વિસ્તારનું સુથારી પરચુરણ કામથી માંડ પૂરું કરે છે. કેટલાંય વર્ષે એક નાનો પ્લોટ ખરીદી એક નાનું ઘર બાંધે છે. પોતાનું ઘર. જે વસાવેલું, રાચરચીલા સાથે તે તો પાકિસ્તાનમાં આગમાં ભસ્મ થઈ ગયું છે.

થયું, હાશ, ઘણાં વર્ષે માંડ કાંઈક જીવન થાળે પડતું હતું. હરબંસ માંડ નવમા ધોરણ સુધી ભણી શકી. પેટ પૂરવાનાં ફાંફા હોય ત્યાં ભણવું તે તો લકઝરી કહેવાય.

૧૯૮૪માં હરબંસનાં લગ્ન કરતાં કરતાં સાસુ પાસે મૂકેલી ભણવાની વાત તો હસવામાં જ ઊડી ગઈ.

ભાગલાની અગ્નિજ્વાળાઓમાંથી દાઝતાં, ભાગતાં માંડ બચીને ભારત આવ્યા હતા. ૧૯૪૭થી શરૂ થયેલી અગ્નિપથની સફર હજી ખતમ નહોતી થઈ. ઇન્દિરા ગાંધીની હત્યા પછી દિલ્હીમાં જે ભયાનક રમખાણો થયાં એમાં હરબંસકૌર અને એવા જ બીજા

પરિવારોએ જીવતે જીવ નર્કની યાતના ભોગવી.

સાદી, સરળ બાનીમાં, ડૂસકાં ભર્યા વિના એ યાતના, નરમેઘનું જે કમકમાટીભર્યું વર્ણન છે તે ભલભલા, ખમતીધર, યુદ્ધમોરચે હત્યાકાંડ જોઈ ચૂકેલાઓની છાતી પણ ભાંગી નાંખે. રમખાણોમાં હરબંસકૌરનું ઘર તો બાળી નાખ્યું, ઘરવખરીમાં એક લૂગડું ન બચ્યું પણ અગાસીમાં રોજ ટોળેટોળાં ખૂનખાર લોકનાં ધસી આવે : મદો કો કહાં છૂપાયા હે ? સરદારો કો નિકાલો.

એક જ દિવસમાં બાર બાર સ્વજનોની કૂર રીતે હત્યા થઈ, જીવતા બાળ્યા. ત્યારે હરબંસ ગર્ભવતી હતી. સૌએ ગર્ભપાત કરાવવા જબરજસ્તી કરી. એવી પરિસ્થિતિમાંય હરબંસ અડગ રહી : મારા સંતાનને જન્મ આપીશ.

તેર તેર વર્ષો પછી કોર્ટમાં ખટલો ચાલ્યો ત્યારે વકીલોએ વાહિયાત પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા : તમારા સ્વજનોની હત્યા કરનારા એ હત્યારાનાં પેન્ટ અને શર્ટનો રંગ કેવો હતો ? હત્યા વખતે ચોક્કસ સમય શું હતો ? બરાબર કેટલા વાગ્યા હતા ?

આપણી ન્યાયપદ્ધતિ પર હસવું કે રડવું ?

હજી હરબંસની અગ્નિપરીક્ષા પૂરી નહોતી થઈ. સીતા તો સદ્ભાગી હતી એણે પળે પળે અગ્નિપ્રવેશ નહોતો કરવાનો. હરબંસને જ્યારે સરકાર તરફથી (સ્વજનો – પતિ ગુમાવ્યાની રૂપિયામાં ચુકવણીનું વળતર) એક નાનું ઘર અને વીસ હજાર રૂપિયા મળ્યાં હતાં. સાસરિયાં આવી પૂગ્યાં, ને હત્યાકાંડ વખતે ને પછી હરબંસની કશી જ મદદ નહોતી કરી તેમણે હરબંસને ઘર બહાર ફંગોળી – દીકરો અમારો હતો, આ ઘર ને પૈસા અમારાં છે. હરબંસને બેભાન થઈ ત્યાં સુધી ફટકારી. સગભાં હરબંસને પાડોશીઓએ કચવાતા મને મદદ કરી.

હરબંસ તોફાને ચડેલા દરિયામાં અડગ રહેલા ખડકની જેમ ઊભી રહી. નિશ્ચલ, મજબૂત ઢાલ બની દીકરીનું રક્ષણ કર્યું, ઉછેરી, ભણાવી. સલામ હરબંસ.

આવી છ માનુનીઓની જીવનકથની છે, તેમાં સ્વાતંત્ર્યસૈનિક છે, કવયિત્રી જમીલા નિશાત છે, તો સુખી ઘરનાં ગૃહિણી, કલ્પના દવે પણ છે જેમણે હત્યાકાંડોમાંય જાનમાલની ખેવના વિના અનેકોને મદદ પહોંચાડી છે.

આ મહિલાઓ સાથેની કાર્યશિબિરમાં સ્પેરો મુંબઈની જુદી જુદી કોલેજનાં વિદ્યાર્થીઓને આમંત્રે છે, યુવાનો પાઠ્યપુસ્તકોની બહારના મૌખિક ઇતિહાસને જાણે અને જીવનનો એક અલગ ચહેરો જુએ.

પ્રકાશનપ્રવૃત્તિનો જાણે જુવાળ આવ્યો છે. સારાં-નબળાં પુસ્તકો ઘણાં પ્રગટ થાય છે. લોકાર્પણ સમારંભોય દબદબાભેર યોજાય છે. સાથે સાથે અખબારોમાં પુસ્તકનો રિવ્યૂ – નોંધની જગ્યા સંકોચાતી જાય છે. ત્યારે પુસ્તકોના ઢગલામાં ગૂંચળાતું પુસ્તક શોધી કાઢી તેને ફરી પ્રગટ કરી, લોકાર્પણ કરવું એ તર્પણ છે.

[‘નેજોમચી’ : પ્રકાશક : ‘સ્પેરો’, વિતરક : આર. આર. શેઠની કં., જૂન ૨૦૦૧, ઉપહાર કિંમત : રૂ. ૧૫૦/-]

કવિતા

હવે | નિરંજન ભગત

આ મારો હાથ તમારા હાથ સાથે હળ્યો,
હવે શું દૂર ? શું પાસે ? જ્યાં પ્રાણ પ્રાણમાં ઢળ્યો.
હવે આ પ્રેમ તે પ્રેમની પારનો પ્રેમ,
નહિ નામ ને રૂપ, હવે હેમનું હેમ;
હવે શું વાણી ? શું વાદ ? જ્યાં શ્વાસ શ્વાસમાં ભળ્યો.
હવે હું નહિ, તું નહિ, હતું તે સૌ ગયું,
કશું નહોતું ત્યારે જેમ હતું તેમ થયું;
હવે શું જન્મ ? શું મૃત્યુ ? જ્યાં ભેદ ભ્રાંતિનો ટળ્યો.

૨૦૧૩

તું જાગે તો - | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

તું જાગે તો સવાર મારી,
તું પોઢે તો રાત !
તું પૂનમ થઈ આવે ત્યારે
સાયર ઊછળે સાત ! -
તારાં ઝરણાં પાછળ પાછળ
થાય દોડતા પહાડ !
તારાં પતંગિયાં દેખીને
ઊડવા માંડે વાડ !
તારા પડછાયામાં ઘરને
લાધે ખરી નિરાંત ! -
તારે ટહુકે હવા મહીં શી
હસતી સરે સુવાસ !
તારે પદ પદ ગગન-ધરાનો
મધુમય સંધાય પ્રાસ !
તારા સ્પર્શે મારું ઉજ્જડ
રાન બને રળિયાત ! -

તું ના જ્યારે આવે | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

તું ના જ્યારે આવે,

મારી સવાર તો નહિ પડે !

નહીં વા પૂનમ નજરે ચડે !

મહેલમકાનો, બાગબગીચા ઘણુંય આગળપાછળ;
તારા વિણ ખંડેર જ લાગે, ભૂંડી પછી ભૂતાવળ !

તું ના જ્યારે આવે,

બાંધ્યું મારું બધુંય બગડે ! -

ન્યાલ કરે ધરતી આખીને, વ્યોમે એવાં વાદળ;
પણ મારા સૌ રોપ સુકાતા, કેમ આપવાના ફળ ?
બીજ લઈ તું ના'વે

મારાં ખેતર ખાલી ખખડે ! -

ડગલે પગલે તને પકડવા બહાર અંદર દોડું;
ખડો રહું ત્યાં ખબર આપવા ખૂંટો મારો ખોડું !
તું જો તાલ બતાવે

મારાં વાજાં તો સૌ વગડે ! -

હું જેમ નિચોવું મને - | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

હું જેમ નિચોવું મને, નીકળે ખારાં પાણી;
સતત ઘૂમતી કેમ ભીતરે તેલ વિનાની ઘાણી ?

પંથ મળ્યો, પણ પગ નહિ ચાલે !

ઘર ના પામું ચાર દીવાલે !

શય્યા નીંદર નહીં નિહાળે !

જેણે છોડ્યો હાથ ન એનો ભેદ શકાયો જાણી ! -

પાન ખરંતાં મારી ડાળે,

કોઈ વિહંગ નહિ આવે માળે,

સૌ મારા ઉંબરને ટાળે !

ઝીણી કતરણ કોની મારા મૂળિયે ચાલે છાની ? -

પડછાયા પણ દૂરતા પાળે !

તૂટ્યાં સપનાં અંદર સાલે !

કોઈ ઢળે નહીં મારા ઢાળે !

ઊંડે ઊંડે થાય લાગણી વાવ્યું બધું બળ્યાની ! -

ખાલી ખૂણો | ચિનુ મોદી

હસમુખરાયની ઉંમર હશે આશરે ૬૫ વર્ષ. રિટાયર થયે ૭ વર્ષ થઈ ગયાં, પણ હજી રિટાયર થવાને બેપાંચ વર્ષની વાર હોય એવા ફક્કડ લાગે. સશક્ત શરીર, અક્કડ ચાલ, ચશમાં વગરની ધારદાર આંખો, ડાઈ કરી નિયમિત વાળને કાળા રાખવાની કાળજી, વણલથડેલી વાચા... અને હજાર નૂર ફક્કડ કપડાં. હજી જિન્સ અને ટી-શર્ટ પહેરે. ઘરમાંય 'બારમૂડા' ને બહાર જવામાંથી રદ કરેલું ટી-શર્ટ પહેરે. શૂઝ પણ અફલાતૂન હોય અને મેચિંગ મોજાં હોય. સહુ કોઈ એમના વહાલસોયા સ્વભાવનાં વખાણ કરે.

એક વાર મણિલાલ ગાંધીજીએ વાળ સેટ કરતાં કરતાં કહેલું : 'ભાઈ, તમારા પર ભગવાનના ચારે હાથ છે - નહિતર પાંસઠે આવી હેલ્થ હોય ?'

હસમુખલાલ મામલતદાર થયા ત્યારથી ઘરનાં પણ, આડોશ-પાડોશનાં પણ, હસમુખરાયને સાહેબ જ કહેતાં. એ રિટાયર થયા ત્યારે ગુજરાત સરકારે તેમને IAS લખવાની છૂટ આપેલી - બે-ચાર મહિના પહેલાં. એટલે 'સાહેબ' ન કહે કોઈ, ત્યાં સુધી એ સાંભળ્યું જ નથી એમ રાખે. જાતે મહેનત કરીને 'સાહેબ' સંબોધન પોતાના માટે એમણે ફિક્સ કરેલું - બસ, એક જ જણ એમને 'સાહેબ' નહોતું કહેતું અને એ એમની મોટી સાળી અંજુબહેન હંમેશાં 'હસમુખલાલ' કહીને જ બોલાવે. હસમુખરાયને એ ગમે નહીં, પણ મોટાં સાળી તો પાટલાસાસુ કહેવાય એટલે હસમુખરાયને એ નામથી બોલાવે તોય હોંકારો ભણવો પડતો... પણ, આ બે બદામડીનો મણિયો મને 'ભાઈ' કહે ? અને હું એને જવાબ આપું ?

હસમુખરાયનો ચહેરો સામેના અરીસામાં ગુસ્સેથી લાલ લાલ થયેલો બરોબર નહોતો જણાતો પણ એટલી અચૂક ખબર પડતી હતી, ભમ્મર ખેંચાઈ હતી, ચહેરા પર તમતમાટ દેખાતો હતો.

મણિલાલ બધા એના ધંધાદારી ભાઈઓ માફક હોશિયાર એટલે તરત કહ્યું :

'સાહેબ', કહેવું પડે, હોં... તમારા પર ભગવાનના ચાર હાથ ન હોય તો...'

હસમુખરાયે જોરથી બૂમ પાડી : 'સ્ટોપ.'

મણિલાલ બૂમથી ડઘાઈ ગયો. એણે પકડેલી કાતર હચમચી ગઈ. બીજા હાથમાં કાંસકો હતો એ તો ફટક પડ્યો.

'શું થયું, સાહેબ ?' મણિલાલે પૂછ્યું.

'તારાથી બોલ્યા વગર વાળ નથી કપાતા ?' અને પછી ઓઢાડેલું સફેદ કપડું એ ખેસવવા હાથ બહાર કાઢતા હતા ને મણિલાલે કહ્યું,

‘હવે બોલે એ બે બાપનો – બસ, સાહેબ ?’ અને એણે અરધા ઊભા થઈ ગયેલા હસમુખરાયને માંડ માંડ બેસાડ્યા. કપડું સહેજ આઘુંપાછું થયું હતું એ ટાઈટ કર્યું : અને એ કાતર ચલાવવામાં જ હતો ત્યારે હસમુખરાય બોલ્યા :

‘એક મિનિટ. કેટલીક શરતો છે : મારી સાથે વાત કરવાની, સમજ્યો ? પહેલી શરત : મને સાહેબ કહીને જ બોલાવવાનો અને હા, તને હું એમ પૂછું છું કે હું તારો ભાઈ ક્યાંથી થયો ? અને બીજી શરત : હું ભગવાન-ભગવાનમાં માનતો નથી. ઓ.કે. ? નાઉ સ્ટાર્ટ.’ મણિલાલે મન સાથે લાંબો ડાયલોગ હસમુખરાય ના સાંભળે એમ કર્યો.

‘મોટો ગવન્ડર ના હોય ! એલા, અમે ચૂંટેલા મુખ્યમંત્રીને તો તું ચપરાસીની જેમ ‘હાજી’ ‘હા...જી’ કરે છે ને અમારી પાસે રોક મારે છે ?’

અને પછી કામ આટોપી સફેદ કપડું કાઢી, નાનો અરીસો વાળ બરાબર કપાયા છે કે નહીં એ બતાડવા મણિલાલે ધર્યો ત્યારે હજી ક્રોધમાં એવા હસમુખલાલે કહ્યું :

‘બધું બરોબર જ છે – કેટલા પૈસા થયા ?’

અને પચાસની નોટ પકડાવીને ચાલતા થયા ત્યારે મણિલાલે અરીસામાં પોતાના બિંબને પૂછ્યું : ‘મણિયા, ગમ ખઈ ગયો ને ?’

અને અરીસા બહારના મણિલાલે કહ્યું : ‘ગ્રાહક મા-બાપ છે. બાકી આટલું બોલનારને કાતર ના મારી દઉં ? ગળે અસ્ત્રો ના ફેરવી દઉં ?’

પણ, પછી પોતાના બિંબને કહ્યું :

‘મણિયા, એને ભગવાન પોકશે – કહે છે કે ભગવાન નથી અને આપડા દેશમાં રહેવું છે ? આવને તો પરદેશ તગેડી મૂકવા જોઈએ – હા...’

બીજો ઘરાક આવ્યો ત્યાં સુધી મણિલાલનો વલોપાત ચાલુ રહ્યો.

□

હસમુખરાયનો પણ ઘેર સુધી વલોપાત ચાલુ જ હતો.

‘આ દેશનું કોઈ ભવિષ્ય જ નથી. સાલા, શરીર આપડે સાચવીએ અને એ સર્વિલ્કેટ ભગવાનને આપે – નોનસેન્સ. આ દેશને આવા માણસો જ પ્રગતિને પંથે ઝડપથી જવા દેતા નથી. આવાઓને તો પરદેશ તગેડી મૂકવા જોઈએ.’

□

હસમુખરાય ઘરની નજીક આવ્યા તો રોજ જેવી શાંતિ નહોતી. અચાનક જ ઓફિસ ટાઈમમાં દીકરાની ‘કાર’ બંગલા પાસે ઊભી રહી અને એમાંથી એ...

‘અરે, અરે, અરે... આ શું ?’

હસમુખરાયના દીકરા નયને ડ્રાઈવિંગ સીટ પરથી નીચે ઊતરી, આગળનું બારણું

બંધ કર્યું અને પાછળનું બારણું ખોલી, માનસીના હાથમાંથી ગણેશજીની મૂર્તિ લીધી અને બંગલાનો દરવાજો હાથથી ઉઘાડી અંદર પેઠી.

‘ગણપતિ મારા ઘરમાં ?’

પણ, ત્યાં એને એની મૃત પત્ની નંદાની બહેનના શબ્દો યાદ આવ્યા :

‘જેને જે કરવું હોય એ કરવા દેજો. ઘર ઓફિસ નથી, હોં. અને મારી બહેનનાં ગયા પછી તમને સાચવનાર નયન ને એની વઉ જ છે એટલે...’

હસમુખરાય ગમ ખાઈ ગયા અને ગણપતિને ઘરમાં ઘૂસતા જોઈ રહ્યા. એમને મનમાંથી એક વિચાર આવ્યો.

‘માત્ર માણસો પર જ ટ્રેસપાસિંગનો કાયદો અમલી કરાય કે... દેવોને પણ એ કાયદો લાગુ પાડી શકાય ?’

આવા વિચાર એ કોની પાસે બોલી શકે ? પણ, હવે એને સમજે એવું હતું પણ કોણ ? એ ચૂપચાપ ઉઘાડેલા દરવાજાથી, બંગલાના પ્રવેશદ્વારે પહોંચ્યો ત્યારે નયનની વહુ માનસી નયનને કહેતી હતી :

‘દીવાનખંડમાં સ્થાપીએ, પણ અહીં તો જે તે માણસ આવે એટલે ગણપતિદાદાની આમન્યા ન સચવાય... બાપુજીના રૂમમાં...’

નયને મોં મચકોડવું અને કહ્યું :

‘એ તો નાસ્તિક છે. એમને એમના રૂમમાં આવી ભાંજગડ નહીં ગમે.’ અને હસીને બાપની મશકરી કરતો હોય એમ કહે,

‘અને ગણપતિદાદાનેય એમના ઓરડામાં નહીં ગમે...’

હસમુખરાય આ સાંભળે છે એવું નયન જાણતો નહોતો. એટલે હસમુખરાયે સાંભળ્યું – ન સાંભળ્યું કરી એટલું જ પ્રવેશતાં જ માનસીને કહ્યું :

‘બેટા, આજે ગણેશચતુર્થી છે ?’

‘હા, જી.’ માનસીએ જવાબ આપ્યો અને કહે :

‘મોં નયનને કહ્યું કે ડ્રોઈંગરૂમમાં ગમે તે આવે એના કરતાં દાદાને તમારા સૂવાના ઓરડામાં મૂકીએ તો કેમ ?’

‘હા તે મૂકો ને...’

એટલું કહી હસમુખરાય વાળ કપાયેલા હતા એટલે બાથરૂમમાં નહાવા ગયા.

□

સાંજે આરતીની ઘંટડીઓ વાગી. આરતીના દીવાનાં તેજ મરક્યુરી લાઇટ્સ પાસે ઝાંખાં પડતાં હતાં, પણ, તોય ધૂણતાં હતાં – પંખાની હવાથી કે અંદરના જોશથી – કોણ જાણે. ભીમસેન જોશી આપઘાત કરે એવા બેસૂરા ભક્તજનોએ ગણપતિ

‘એકદંત’ની ગાળ દઈને આરતી ગાઈ. હસમુખરાયને થયું : હાશ, આરતી ટૂંકી તો છે – બાકી માતાજીની આરતી તો એકમથી પૂનમ સુધીનું ટાઈમટેબલ પ્રસ્તુત કરે. હોંશથી આરતી લઈને આવેલી માનસીને હસમુખરાય ના પણ ન કહી શક્યા. બહુ નાનપણમાં આરતી કેવી રીતે લીધેલી એ યાદ કરી, એણે બે હાથથી આરતી લઈ, હાથ મોઢે ને આંખે ફેરવ્યા. હસમુખરાયને પોતાનેય હસવું આવ્યું.

‘સાલું, જૂની કરણી ભૂલી ભુલાતી નથી.’

નાના હતા ત્યારે મોહનલાલજીના મંદિરમાં નાની સાથે જતા. ત્યારે મંગળા પછી, આરતી આવતી ત્યારે નાનીએ શિખવાડ્યા મુજબ એ બે હાથ લંબાવતા ને પછી માથે મોઢે-આંખે હાથ ફેરવતા. નાનીનું શીખવ્યું હજી યાદ હતું – અકબંધ ...એનું અચરજ હસમુખરાયને થોડીક વાર માટે જ થયું. કારણ, તરત એ સમયને પહેલી પ્રેમિકા નલિની એને વારંવાર ઘડપણમાં પણ દેખા દઈ દઈને પજવતી – ઘણી વાર નલિની એને...

‘એ હરખપદ્મ હસમુખિયા’ કહી બૂમ પાડતી – ત્યારે આ ઉંમરે પણ, નાનપણ જેમ હાથ ઉગામીને એને દોડવાની ઈચ્છા થઈ આવતી.

રાતે નાઈટ લેમ્પ ચાલુ કરી, પથારીની એકઝેક્ટ સામેની મોટી બારીમાં મૂકેલા ગણપતિદાદાને એણે જોયા. હજી ચાળણી ઢાંકીને દીવાને હવાથી બચાવવામાં માનસી સફળ થયેલી હતી. એને થયું :

‘બહુ મનમાં લઈશ તો રાત આખી ઊંઘ નહીં આવે – માટે, ઓરડામાં કોઈ ફેરફાર નથી એમ લેખી, પાસું ફેરવી સૂઈ જઉં.’

પણ, વહેલી સવારે નિત્યક્રમ મુજબ એ ચાર વાગે જાગ્યા ત્યારે પેશાબનું દબાણ હોવા છતાં એમણે ટીકી ટીકીને ગણપતિદાદાની બજારમાંથી આણેલી મૂર્તિને જોયા કરી. ગણપતિની સૂંઢ જ નહીં, મુખાકૃતિ પણ હાથીની – એમણે જોયા કરી. પેશાબ લાગેલો હોવાથી એમણે જોવાનું માંડી વાળીને બાથરૂમ તરફ ગતિ કરી.

‘શૌચાલય’ જેવો શબ્દ રેસ્ટરૂમ માટે ભારતમાં કેમ વપરાતો થયો હશે એના વિચારમાં પેશાબ અટકી અટકીને થયો. પ્રોસ્ટેટમાં તો નહીં ફસાયો હોઉંને એવો એક વિચાર આવી જતાં, આખાય શરીરમાં લખલખું આવી ગયું. પણ, વિચાર અટકાવી, હસમુખરાયે પેશાબની ક્રિયામાં મનને કોન્સન્ટ્રેટ કર્યું એટલે રોજ જેવી સહજતા મૂત્ર નિષ્કાસનમાં આવી ગઈ. સંચિત મોહના નિષ્કાસન પછી આમ તો ચાલવાની એને આળસ આવી અને પથારીમાં જઈને સૂવાની ઈચ્છા થઈ.

એટલે હસમુખરાય પથારીમાં બેઠા થોડી વાર અને પછી આંખો મીચીને થોડી વાર પથારીમાં આડા પડ્યા. ગણપતિને હાથીનું માથું કેમ ચોટાડવું પડ્યું, એ કથા નાની કહેતી એ યાદ આવ્યું. નાની કહેતી :

‘ભગવાન શિવ તો તપ કરીને બહુ વરસે ઘેર પાછા આવ્યા. ત્યાં ઘરને દરવાજે

દારપાલ – નાનકડો કિશોર ઊભો હતો. ભગવાન શિવ પોતાના ઘરમાં જવા લાગ્યા એટલે નાનકડા બાળકે કહ્યું :

‘મારી મા ન્હાવા બેઠાં છે – મને કહ્યું છે કે કોઈ કરતાં કોઈને આવવા દઈશ નહીં.

‘તારી મા ? તારી મા કોણ ?’

ભગવાન શિવને થયું : ‘મારા ઘરમાં આ છોકરાની મા શું કામ ન્હાવા આવે ?’

‘મારી મા – પાર્વતીમા. દેવી પાર્વતી છે મારી માનું નામ !’ બાળકે કહ્યું.

એટલે ભગવાન શિવને થયું – હું તો કેટલાંય વરસથી અઘોર તપમાં બેઠો હતો અને પાર્વતીએ આ પુત્ર મેળવ્યો શી રીતે ?

સતી ઉપર શંકા થઈ અને એટલે એની સાથે જ ભગવાન શિવે તો કોપાયમાન થઈ કહ્યું :

‘જુદા. તું મારો દીકરો નથી. મને જવા દે અને તારી માને પૂછવા દે કે આને તું ક્યાંથી લાવી ?’

એમ કહી ભગવાન શિવ ઘરમાં જવા ગયા તો બાળકે વિરોધ કર્યો – એમને અટકાવવા મથ્યો અને ભગવાન શિવે ધડ દઈને બાળકનું માથું ઉતારી લીધું.’

નાનો હસમુખ નાનીને પૂછતો : ‘પછી ?’ ‘પછી પછવાડું ને આગળ ભીંત – સૂઈ જા મારા રોયા –’

અને પછી નાની બબડી : ‘આ પીટ્યો આખી વાત જાણ્યા વગર ઘોંટશે નહીં. અને એટલે એમણે ‘ગણપતિનું હાથીનું માથું કેમ ?’ ની વાત માંડી :

‘ભગવાન શિવ તો બાળકનું માથું વાઢી ઘરમાં ગયા. પાર્વતી ન્હાઈને બહાર આવ્યાં ને પૂછ્યું :

‘ગણેશે તમને રોક્યા નહીં ?’

‘કોણ ગણેશ ? પેલો...’

‘હા... મેં ગણેશને દરવાજે ઊભા રહેવાનું કહેલું...’ પાર્વતી બોલ્યાં.

‘તે એ કોનું છોકરું બેસાડ્યું છે ? એ તો તને મા કહે છે –’ શિવજીએ કહ્યું.

‘માને મા ના કહે ? એ તો આપણો ગણેશ છે. નાનો...’

‘પણ મારા વગર...’

‘એ તો કાર્તિકેય મોર પર બેસી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવા નીકળી પડેલો ને તમે તપ કરવા બેઠેલા – એટલે મને એકલું એકલું લાગતું હતું તે મેં ડાબા હાથના મેલમાંથી એક પૂતળું બનાવ્યું ને એમાં તમારું નામ લઈ જીવ મૂક્યો – તે આ ગણેશ.’ અને મોટેથી બૂમ પાર્વતીએ પાડી : ‘ગ...ણે...શ, જો જો... કોણ આવ્યું છે ?’

ભગવાન શિવે કહ્યું : ‘મેં તો એનું માથું વાઢી નાંખ્યું છે –’

‘હેં ! હાય ! હાય ! તમે કંઈ પણ કરો : પણ, મારા ગણેશને જીવતો કરો...’ પાર્વતીએ તો રડવા માંડ્યું. ભગવાન શિવે સમજાવ્યું કે ‘બાઈ, માથા વગર માણસનું ધડ જીવતું ક્યાંથી થાય ?’

‘તે માથું ગોતી કાઢો.’ પાર્વતી તો હઠે ચડ્યાં ને ભગવાન શિવે ગણને પૃથ્વી લોક પર મોકલ્યા. ત્યાં ગણેશનું અસલી માથું તો ક્યાંય ના મળ્યું એટલે હાથીના બચ્ચાનું માથું લઈને ગણ પાછા આવ્યા – તે... એ આ માથું...’

અને નાનીએ જોયેલું કે હસમુખ ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો હતો અને નાની પણ ‘ઓમ નમઃ શિવાય’ બોલતાં બોલતાં ઊંઘી ગયેલાં.

હસમુખરાયને આ વાત આમ યાદ ના આવત, પણ ભગવાન ગણેશની મૂર્તિની પોતાના રૂમમાં સ્થાપના થઈ એટલે આ વાત અચાનક યાદ આવી ગઈ અને એણે નિશ્વાસ નાંખ્યો.

હસમુખરાયે નંદાના સુખડના હાર ચડાવેલા ફોટા સામે જોઈ કહ્યું :

‘મૈય તારા પર શંકા કરી ને તું...’

ઘણાં વરસે બાળકની જેમ હસમુખરાય રડી પડ્યા. હજી હસમુખરાયને એ પ્રસંગ યાદ છે. હનીમુન માટે તો પરણ્યાં ત્યારે નહોતું ક્યાંય બહાર જવાયું, પણ, સરકારી નોકરી મળ્યા પછી એ આબુ ગયેલા – નંદા સાથે. અને જે હોટલમાં ઊતરેલા ત્યાં જ નંદાના મામાનો દીકરો મુકુંદ ઊતરેલો. મુકુંદ ને નંદા નાનેથી મોટાં સાથે થયેલાં. એટલે બેય વળી વળીને, હસી હસીને વાત કરતાં હતાં. હસમુખરાયને આ બહુ ગમેલું નહીં –

પણ, રાતે એ સૂઈ ગયા ને વહેલા જાગ્યા ત્યારે બાજુની પથારીમાં નંદા નહોતી. એટલે એમને થયું : બાથરૂમ ગઈ હશે. પણ, બાથરૂમની લાઈટ તો બંધ હતી, એટલે એમને થયું : ‘આ ક્યાં ગઈ ?’ બારણું ઉઘાડવા ગયા તો બહારથી કોઈએ આગળો દીધેલો. એટલે એ બારીએ ગયા ને જોયું તો નંદા ને મુકુંદ વાતોના તડાકા મારતાં બેઠેલાં. બસ... નંદા ને મુકુંદ બેય એમના મનમાંથી ઊતરી ગયાં. નંદા થોડી વારે પાછી આવી ત્યારે બારણું ખોલતામાં જ એણે હસમુખરાયને સિગરેટ પીતા, બાલ્કનીમાં ઊભેલા જોયા. ને એ પાસે ગઈ ને કહે :

‘ઊંઘ નહોતી આવતી ?’

પણ, હસમુખરાયે કાંઈ બોલ્યા વગર નંદાને એક લપડાક મારી :

‘તો મારી સાથે લગન શું કરવા કર્યા ? ઘરમાં જ ધણી હતો તો...’

નંદા એ રાતે બહુ રડી. ‘અરેરે ! ભાઈને લીધે મારા પર છાંટા ઉડાડ્યા ? મારા પર ?’

અને નંદાએ પૂરા માસે દીકરાને જનમ આપ્યો. ને એનું – આવનારનું મોં –

મુકુંદ જેવું જ.

બસ – એ પછી એમણે નંદાને નયનની સાથે પિયર તગેડી મૂકી.

અને થોડાક દિવસે જ નંદાએ ઊંઘની ગોળીઓ ખાઈ આપઘાત કર્યો ને લખતી

ગઈ :

‘નયન એમને જોતો હોય તો જ આપજે, ભાઈ –’ ચિહ્ની મુકુંદને એણે લખેલી.

નંદાના ગયા પછી એના જીવનનો એક ખૂણો ખાલી થઈ ગયેલો.

*

એ ફરીને પાછા આવ્યા ને જોયું તો એમના સૂવાના રૂમમાંથી ગણપતિની મૂર્તિ
ગાયબ. એમણે માનસીને બૂમ પાડી :

‘બેટા, ગણેશજીની મૂર્તિ ક્યાં ?’

‘આજે ચોથા દિવસે પાણીમાં પધરાવી આવ્યાં –’

હસમુખરાય ગણપતિની મૂર્તિ મૂકેલી એ જગાને જોઈ રહ્યા – અને બબડ્યા :

‘એક વધારે ખાલી ખૂણો...’

મુંબઈના કોટ વિસ્તારમાં આવેલા મફતલાલ હાઉસનાં પગથિયાં ચડીને લિફ્ટમાં દાખલ થયો. ચોથે માળે ઊતર્યો. ડાબી તરફના બંધ બારણા પર પિડિલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝનું બોર્ડ જોઈ બારણું ખોલી અંદર ગયો. એ બળવંતભાઈ પારેખની ઓફિસ હતી.

પ્રયોજન એ હતું કે હું કિશોરો માટે એક સિંગલ વૉલ્યુમ એન્સાઇકલોપિડિયા તૈયાર કરી રહ્યો હતો. વિશિષ્ટ પ્રકારનાં પ્રકાશનો પ્રગટ કરવા માટે લેખકને સહાય કરવા કેન્દ્રના ‘માનવ સંસાધન મંત્રાલય’ની એક યોજના અનુસાર મને ત્રણ લાખ રૂપિયા જેવી રકમ મળી હતી. તેમ છતાં બીજી વધુ રકમની જરૂર હતી. એટલે મેં ટ્રસ્ટ બનાવી ડોનેશન માટે પ્રયત્ન આદર્યો હતો. મુંબઈમાં મોટાભાઈ જયેન્દ્રભાઈના ઠીક ઠીક સંપર્કો હતા. તેમની સૂચનાથી પિડિલાઈટ - ‘ફેવિકૉલ’ના સર્વેસર્વા શ્રી બળવંતભાઈ પારેખને મળવા આવ્યો હતો.

અગાઉ ફોનથી સમય તો લીધો જ હતો એટલે કાર્ડ મોકલતાં તરત અંદર બોલાવ્યો. આ બળવંતભાઈનું પહેલું દર્શન. વિશાળ ઓફિસમાં સાદા પરિવેશમાં બેઠેલા બળવંતભાઈએ આવકાર આપ્યો. ૧૯૮૨ના કોઈક મહિનાની વાત.

મારે, મારી વાત - મારું પ્રયોજન તો એમને જણાવવાનાં જ હતાં પણ તે પહેલાં કંઈક બીજી વાત કરી શકાય તો મારું અને વાત ક્યાંથી શરૂ કરવી એની થોડી મૂંઝવણ પણ હતી. ત્યાં અચાનક એમના ટેબલ પર ઉમાશંકર જોશીના પુસ્તક પર મારી નજર પડી - ‘અખો એક અધ્યયન’ અને મારી મૂંઝવણ હવામાં ઓગળી ગઈ. વાતની શરૂઆત કરવાનો મને મુદ્દો મળી ગયો.

બળવંતભાઈ સાહિત્યરસિક હતા એ તો હું જાણતો હતો પણ પહેલા જ પરિચયે તેમની સાહિત્યપ્રીતિનો સાક્ષાત્કાર થઈ ગયો. તેમણે કહ્યું, “મારે ક્યારનુંય આ પુસ્તક જોઈતું હતું પણ મળતું ન હતું. ગઈ કાલે એશિયાટિક લાઈબ્રેરીના પ્રાંગણમાં જૂનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન યોજાયું હતું. ત્યાંથી મને આ પુસ્તક મળી ગયું ! ગઈ કાલે રાત્રે જ પચાસેક પાનાં તો મેં વાંચી નાંખ્યા.” પુસ્તક મળી ગયું કહેતાં તેમના ચહેરા પરની મુગ્ધતા હું જોઈ રહ્યો.

થોડી જ મિનિટોમાં સેતુ બંધાઈ ગયો. મેં એમને મારું પુસ્તક ‘ગુજરાતની અસ્મિતા’ ભેટ આપ્યું. મારા કામની વાત કરી. શાંતિથી સાંભળીને કહ્યું : “થોડા દિવસમાં તમને

ચેક મોકલી આપીશ.” અને દસેક દિવસમાં એક મોટી રકમનો ચેક મને મળી ગયો. સાથે પત્ર : “ચેક સ્વીકારશો. તમારી વિદ્યાકીય પ્રવૃત્તિમાં મને સાંકળવા બદલ આભારી છું.” આ બીજો અનુભવ એમના આભિજાત્યનો ! ત્યારબાદ તો જ્યારે પણ મુંબઈ જવાનું થાય ત્યારે મળવાનું બનતું. ન મળાય તો ફોન ઉપર પણ વાતચીત થતી. શરૂઆતમાં આવા મોટા ઉદ્યોગપતિને કોઈ કારણ વિના મળવાની ઇચ્છા કરતાં સંકોચ થતો. પણ ફોન ઉપર ઉમળકાભર્યો તેમનો રણકો સાંભળી સંકોચ ઓગળી જતો.



બળવંતભાઈ પારેખ

૧૨-૩-૧૯૨૪ □ ૨૫-૧-૨૦૧૩

બળવંતભાઈનું વતન મહુવા. પિતા કલ્યાણજીભાઈ અને માતા ત્રિવેણીબહેન. બળવંતભાઈને એમના નિકટના મિત્રો બી. કે. કહીનેચ બોલાવતા. બળવંતભાઈ મુંબઈમાં એલએલ.બી. થયા. બે-ચાર નોકરીઓ કરી પણ એક વટવૃક્ષ થવાની ક્ષમતા ધરાવતું બીજ, નાનકડા કૂડામાં કેવી રીતે કોળી શકે ? અને ૧૯૬૧માં પિડિલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝનો જન્મ થયો. ફેવિકોલ એડહેસિવ્ઝ અને એકોન પિગમેન્ટ રંગો એ તેની પ્રથમ પ્રોડક્ટ્સ.

મહુવાથી ત્રણે ભાઈઓ - બળવંતભાઈ, હિંમતભાઈ અને નરેન્દ્રભાઈ સાથે મુંબઈ આવેલા. નાનકડી જગ્યામાં પરા વિસ્તારમાં સાથે નવું જીવન શરૂ કર્યું. સવારે ત્રણે જણા નાસ્તાના ડબા સાથે લઈને જાય. ટાળી શકાય તેટલા અંતર સુધી ચાલીને જાય. બસનો ખર્ચ પણ બચાવે. એ બોરિવલીની નાનકડી જગ્યાથી મુંબઈના પોશ વિસ્તાર ગણાતા ‘ઉષાકિરણ’ બિલ્ડિંગમાં સાતમે માળે વિશાળ વૈભવી ફ્લેટ સુધીની સફર એ - પ્રામાણિક અને પરિશ્રમી ઉદ્યોગપતિની પ્રેરક ગાથા છે. ત્યારથી એ પોતાના કુટુંબ ઉપરાંત દૂર સુધીના આપ્તજનોને પોતાની પાંખમાં લઈને મદદરૂપ થતા રહ્યા.

૧૯૯૮ના નવેમ્બરમાં એક સવારે તેમની કંપનીના ડિરેક્ટર (અને તેમના બાળપણના ગોઠિયા) શ્રી ઇન્દુભાઈનો ફોન આવ્યો. “તમારી સાથે થોડી વાત કરવી છે. આવી શકશો ? ગુજરાત કોલેજ સામે ઇન્દર રેસિડેન્સીમાં ઊતર્યો છું.”

નક્કી કર્યા મુજબ ઇન્દુભાઈને મળવા ગયો. એમણે કહ્યું : “જુઓ, બલ્લુભાઈ (એમના નિકટના મિત્રો તથા કુટુંબીજનો બળવંતભાઈને બલ્લુભાઈ કહીને બોલાવતાં)ને આવતા માર્ચમાં ૭૫ વર્ષ પૂરાં થાય છે. એમના મિત્રો - શુભેચ્છકો - કુટુંબીજનોએ એમનું અમૃતપર્વ ઊજવવાનું નક્કી કર્યું છે. એમને પૂછીએ તો એ અમને કાંઈ પણ

કરવા જ ન દે. એટલે છાના-છપને કાર્યક્રમો વિચારતા હતા. મુંબઈની કોઈ ફાઇવસ્ટાર હોટલના મોટા હોલમાં કાર્યક્રમનું આયોજન કરવું. પણ કોઈ રીતે પેપર ફૂટી ગયું. બલ્લુભાઈએ સૌને કહી દીધું : ‘કશું કરવાનું નથી.’ હવે ? અમે એમને ખૂબ સમજાવ્યા, વિનંતીઓ કરી. અમારા આનંદ ખાતર - સંતોષ ખાતર કંઈક કરવા દો. એટલાં વર્ષો સુધી તમે સૌને માટે ઘણું કર્યું છે. હવે અમને સંમતિ આપો. કંઈક પણ કરવા દો. પ્લીઝ...”

સમૃદ્ધિની રેલમછેલ વચ્ચે મહાલતા બળવંતભાઈ તેમના પ્રિયજનોના સ્નેહ સામે ઝૂક્યા પણ શરત મૂકી. અમૃત મહોત્સવ મુંબઈની ઝાકમઝોળ વચ્ચે નહીં પણ જ્યાં મારી ધરોહર છે તે મહુવામાં કરો. માત્ર મારી પ્રશંસાનાં પ્રવચનો નહિ પણ તેનો મુખ્ય કાર્યક્રમ - કવિસંમેલનનો કરો. મારા મહેમાનો વ્યાપારી-ઉદ્યોગપતિઓ નહિ પણ કવિઓ-લેખકો ને કલાકારોને બોલાવો - તેમનું સન્માન કરો - એ સૌની સાથે જ રહીને હું ત્રણેક દિવસ ગાળવા માંગું છું.

ઇન્દુભાઈએ ઉમેર્યું : “અમે નક્કી કરેલું આયોજન ફરી ગયું. નવી દિશામાં કામગીરી શરૂ થઈ. પણ બલ્લુભાઈના જીવન પર અને તેમના વિકાસયાત્રાની વિડિયો ડોક્યુમેન્ટરી બનાવવાનું નક્કી થયું છે - જે તે કાર્યક્રમ દરમિયાન દર્શાવાશે.” વાતનું સમાપન કરતાં ઇન્દુભાઈએ કહ્યું : “તમે લંડન જઈ ગુજરાત અંગે વિડિયો ડોક્યુમેન્ટરી બનાવી છે. તમને આવા કામમાં રસ અને અનુભવ છે તે બલ્લુભાઈને ખબર છે. તેમણે તમને ખાસ યાદ કર્યાં છે અને તમારે આ કામમાં જોડાવાનું છે. તમને અનુકૂળ હોય તે તારીખની પ્લેનની ટિકિટ કરાવવાનું મને કહ્યું છે. આ કામમાં જોડાયેલા બીજા મિત્રો સાથે એક મિટિંગ કરવાની છે. બોલો, કઈ તારીખની ટિકિટ કરાવું ?”

નક્કી થયેલી તારીખે હું મુંબઈ આવ્યો. ૧૯૯૮નો નવેમ્બર મહિનો હશે તેવું યાદ આવે છે. હું મારા મોટાભાઈ જયેન્દ્રભાઈને ત્યાં સાન્તાક્રૂઝ ઊતર્યો હતો. સવારે દસ વાગે કાર લેવા આવી. અડધો કલાકમાં અંધેરી-ઈસ્ટમાં પિડિલાઇટની વિશાળ ફેક્ટરીએ પહોંચ્યા. ૬૦૦-૮૦૦ કરોડના ટર્નઓવરનું સામ્રાજ્ય ધરાવતા બળવંતભાઈની સમૃદ્ધિની ઝાંખી થઈ. મિટિંગમાં બળવંતભાઈ, એમના મોટાભાઈ હિંમતભાઈ, પુત્ર મધુકરભાઈ, એમની કંપનીની જાહેરાતોનું લાખોનું બજેટ જેમની પાસે હતું તે એડવર્ટઈઝિંગ કંપનીના ક્રિયેટિવ હેડ, બીજા એકબે મિત્રો થઈને આઠ-દસ જણા હતા. હિંમતભાઈએ ભૂમિકા બાંધી બળવંતભાઈના જીવન વિશે ખ્યાલ આપ્યો. વિડિયો ડોક્યુમેન્ટરી માટે મારે સ્ક્રિપ્ટ લખવાની હતી. તેમના વર્તુળના પણ એક ભાઈ સ્ક્રિપ્ટ લખવાના હતા. બંને સ્ક્રિપ્ટમાંથી એક બનાવીને ફાઇનલ સ્ક્રિપ્ટ બનવાની હતી.

એકાદ મહિના પછી ફરી મળવાની તારીખ નક્કી કરી છૂટા પડ્યા. સાંજના પ્લેનમાં જ અમદાવાદ આવી બીજે દિવસે કામે લાગી ગયો. મુંબઈમાં ફરી મળીએ તે પહેલાં મારે મહુવા જવાનું હતું. બળવંતભાઈનું ઘર — તેમનો માહોલ વગેરે પ્રત્યક્ષ જોઈ

આવવાનાં હતાં. શૂટિંગની દષ્ટિએ લોકેશનનો પણ અભ્યાસ કરવાનો હતો. હું મહુવા ગયો તે જ દિવસે હિંમતભાઈ તથા આ કાર્યમાં જોડાયેલા બીજા પાંચ-સાત જણ પણ મહુવા પહોંચ્યા હતા. અમે સહિયારી ચર્ચા કરી. બીજે દિવસે મહુવાથી વીસેક કિલોમીટર દૂર કળસાર ગયા. ત્યાં બળવંતભાઈ દ્વારા એક નિવાસી શાળા ચાલતી હતી. મુંબઈના એક વૈભવી ઉદ્યોગપતિનું એક અજાણ્યા પાસાનું દર્શન કર્યું !

બળવંતભાઈની જન્મભૂમિ મહુવા, પણ વતન કળસાર. પોતે બે પાંદડે થયા પછી કળસારમાં નવી તાલીમ-શાળા શરૂ કરાવેલી. શાળાના કેમ્પસની વિશાળ જગ્યા એમણે ભેટ આપેલી. આ વિસ્તાર ખૂબ પછાત હતો. અહીં શાળા તો કરી પણ આરોગ્યની પણ કોઈ સગવડ ન હતી. પોતાના સંપૂર્ણ ડોનેશનથી એક હોસ્પિટલ બાંધી આપી. તેમાં એટલું ડોનેશન આપ્યું કે અમદાવાદમાં જે ઓપરેશન રૂ. ૩૦,૦૦૦માં થાય તે કળસારમાં માંડ રૂ. ૩૦૦-૪૦૦માં થાય. મુંબઈ જઈ અઢળક કમાયા પણ વતનને ભૂલ્યા નહિ.

કળસારની શાળા જોઈએ એટલે તરત લોકભારતી અને સાહિત્યકાર ‘દર્શક’ યાદ આવે. ૧૯૭૮ના અરસામાં બળવંતભાઈનો દર્શક સાથે પરિચય થયો. જે ઉત્તરોત્તર વધતો ગયો - તે માત્ર બળવંતભાઈની સાહિત્યપ્રીતિને કારણે જ. તેમણે દર્શક એવોર્ડ શરૂ કરવા વિચાર વહેતો મૂક્યો ત્યારે દર્શકે તો ના જ પાડેલી : “ભાઈ, હજી તો હું જીવતો છું...” પણ બળવંતભાઈએ કહ્યું : “પણ શા માટે નહિ ?” આવા મૂર્ધન્ય સાહિત્યકારને નામે તેમની હયાતીમાં જ એવોર્ડ અપાવાનું શરૂ થયું - તે આ એવોર્ડની વિશિષ્ટતા છે. ૧૯૯૨માં શરૂ થયેલા આ એવોર્ડમાં થોડાં વર્ષો સુધી સાહિત્ય, શિક્ષણ અને ગ્રામ-પુનરુત્થાન માટે એક એક લાખ રૂપિયાના ત્રણ એવોર્ડ અને ત્યાર બાદ દર વર્ષે બે એવોર્ડ અપાય છે. આ એવોર્ડની રકમની જોગવાઈ બળવંતભાઈ દ્વારા જ થાય છે. છતાં જાહેરમાં બળવંતભાઈનું નામ ક્યાંય નહિ.

આજે મંદિરો બાંધવાં કે હોસ્પિટલો બાંધવા લોકો લાખો-કરોડો રૂપિયા ખર્ચે છે પણ સાહિત્ય-કલાના ઉત્કર્ષ માટે ડોનેશન મેળવવાં મુશ્કેલ હોય છે. આપણે કળસારની વાત જાણી. અમદાવાદમાં સાહિત્ય પરિષદને તેનું મકાન બાંધવા, તેમજ વિવિધ કારણોસર પરિષદને લાખો રૂપિયાનાં દાન આપ્યાં છે. એ જ રીતે કુમાર ટ્રસ્ટ, કવિલોક તેમજ અન્ય અનેક સાહિત્યિક સંસ્થાઓને સતત દાનપ્રવાહ દ્વારા પ્રાણવાયુ પૂરવાનું ચાલુ રાખ્યું છે. સામાન્ય રીતે આવા દાનવીરો, દાન સાથે પોતાનું નામ જોડવાનો આગ્રહ રાખતા હોય છે જ્યારે બળવંતભાઈ પોતાના દાન સાથે ક્યાંય પોતાનું કે પોતાના કોઈ કુટુંબીજનોનું નામ સાંકળવાથી દૂર રહ્યા. તેને બદલે જે તે ક્ષેત્રના વિદ્યાવારિધિનું નામ જોડવાનો અનુરોધ કરતા. ઉદાહરણ તરીકે અમદાવાદમાં સાહિત્ય પરિષદના પ્રાંગણમાં આવેલું ‘ગોવર્ધનભવન’. આ ઉપરાંત કેટલાંક સાહિત્ય-સામયિકોના છેલ્લા ટાઇટલ પર

ફેવિકોલની જાહેરખબર આપી તેમને સતત ટેકો કરતા રહ્યા. આટલું કરવા છતાં પ્રસિદ્ધિથી તેઓ હંમેશાં દૂર રહ્યા હતા.

મહુવા-કળસારની મુલાકાત ઉપરાંત બળવંતભાઈના બે-ચાર વડીલોની પણ મારે મુલાકાત લેવાની હતી અને બળવંતભાઈના બાળપણના પ્રસંગો પણ સ્ક્રિપ્ટમાં આમેજ કરવાના હતા. એ કામ પણ પતાવ્યું. આ માટે મારે મુંબઈ અને કળસાર બે-બે વાર જવાનું થયું. બે ડોક્યુમેન્ટરી બનાવવામાં આવી.

૧૨મી માર્ચ, ૧૯૨૪. બળવંતભાઈનો જન્મદિવસ.

એટલે ૧૯૯૯ની ૧૨મી માર્ચે એમના ૭૫મા વર્ષની પૂર્ણાહુતિએ કાર્યક્રમ કરવાનું નક્કી થયેલું. બે-ત્રણ દિવસનો કાર્યક્રમ થવાનો હતો. અમદાવાદથી સાહિત્યકારોને લઈ જવા માટે લક્ઝરી બસની વ્યવસ્થા થયેલી. ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાંથી કેટલાક સીધા મહુવા પહોંચવાના હતા. કવિ-સંમેલન વગેરે કાર્યક્રમો સરસ થયા. બળવંતભાઈએ જાણે ગામને જમાડ્યું હોય તેમ સાંજે પંદરસો-બે હજાર માણસોને જમાડ્યા. અમને જ્યાં ઉતારો આપ્યો હતો ત્યાં - બળવંતભાઈ અમારી સાથે - અમારી જેમ જ રહ્યા. જાણે આ વર્ષે એક વધુ સાહિત્ય પરિષદ ભરાઈ હોય તેમ કળસારની ધરતી ધમધમતી હતી.

એક કાર્યક્રમ દરમિયાન બળવંતભાઈ વિષે તેમના અંતરંગ સ્નેહીઓએ જે પ્રવચનો કરેલાં તેમાં બળવંતભાઈનાં ઘણાં પ્રચ્છન્ન પાસાં ખૂલ્યાં. માનસશાસ્ત્ર અને મેડિકલ સાયન્સ વિશે એમનો રસ-અભ્યાસ કોઈને પણ આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે તેવો હતો. એમના કોઈક સંબંધીની ગંભીર માંદગી દરમિયાન તેઓ ડોક્ટર સાથે મેડિકલ ટર્મમાં જે રીતે ચર્ચા કરતા તે જોઈ ડોક્ટર પણ દંગ થઈ ગયા હતા. વિવિધ વિષયોનું તેમનું વાંચન વિશાળ હતું. કાર્યક્રમ પતાવી પાછા ફર્યા ત્યારે પ્રસન્નતાની લાગણીથી અમે ભર્યા ભર્યા હતા.

૨૦૦૩માં ૮૦ વર્ષે એમની રસ-રુચિને પરિતોષે એવી એક પ્રવૃત્તિ આરંભી હતી. પોતાને ગમેલી કૃતિઓને માત્ર નિજાનંદે સંચિત કરીને તેનો સંગ્રહ 'ગમતાંનો કરીએ ગુલાલ' વર્ષે બે-ત્રણ વાર પ્રગટ કરીને ભાવકોમાં તે વહેંચે છે. તેમનો વાચનરસ માત્ર સાહિત્યથી સીમિત નથી; ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, મેડિસિન અને માનસશાસ્ત્ર જેવા વિષયો સુધી વિસ્તરે છે. 'રીડર્સ ડાયજેસ્ટ' એમનું પ્રિય સામયિક હતું. આશરે બારેક પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. સંપૂર્ણ નિવૃત્તિ-સમયમાં એમણે આ પ્રશસ્ય પ્રવૃત્તિ કરી હતી.

□

બળવંતભાઈના અમૃતપર્વનો કાર્યક્રમ પત્યે ઓગસ્ટ મહિનામાં ઇન્દુભાઈ ઘરે આવ્યા. કહે : તમે ઘણો સમય આપ્યો. સ્ક્રિપ્ટ લખી. તમને શું આપીએ ?

મેં કહ્યું : ઇન્દુભાઈ, It was love's labour. It is my pleasure. આવા સુંદર

કાર્યમાં તમે મને સહભાગી બનાવ્યો તે માટે હું તમારો આભારી છું. તેની સામે કાંઈ પણ આપવાનું મનને ખૂણે પણ વિચારશો નહિ.

ઇન્દુભાઈ એ દિવસે તો પાછા ગયા પણ ૧૩મી ઓગસ્ટે એક મોટું બોક્સ લઈને પાછા આવ્યા. કહે : હવે કોઈ 'હા-ના' કહેશો નહિ. આ પ્રોજેક્ટમાં સંકળાયેલા સનેહીઓને બળવંતભાઈએ અંગત રીતે મોકલ્યું છે - તમારે રાખવાનું જ છે. વાતવાતમાં એમણે કહ્યું કે બળવંતભાઈ પણ અમદાવાદમાં જ છે. શાલિન હોટલમાં રોકાયા છે. મેં કહ્યું : અમારા પરિવારની ઈચ્છા છે કે તેઓ થોડી વાર પણ અમારે ત્યાં આવશે તો અમને ખૂબ ગમશે. મારો સંદેશો પહોંચાડશો.

બીજે દિવસે સવારે ઇન્દુભાઈનો ફોન આવ્યો : અમે અગિયારેક વાગે તમારે ત્યાં આવીશું. બરાબર અગિયાર વાગે બળવંતભાઈ મારે ઘરે આવ્યા. અમે એમનું સ્વાગત કર્યું. અડધો કલાક બેઠા. તે ૧૪મી ઓગસ્ટનો દિવસ હતો. પત્ની સરોજનો જન્મદિવસ હતો એટલે બળવંતભાઈને હાથે જ તેમની ભેટ સરોજને અપાવી. મને થયું કે એમને હું કંઈક આપું. પણ આવી વ્યક્તિને હું શું આપું ? મેં એમને મૂળ સંસ્કૃત સહિત પાંચ ભાષામાં અનુવાદિત થયેલ 'મેઘદૂતમ્' પુસ્તક ભેટ આપ્યું. એમણે રાજી થઈને સ્વીકાર્યું. કહે કે મારી પાસે આ પુસ્તક નથી. પ્રસન્નતાથી ભરી-ભરી એ પળોની સુવાસ હજી અમારા હૃદયમાં એવી જ તાજી છે.

વિશેષ ૨૦૧૨નું નોબેલ સાહિત્ય પારિતોષિક મો યાનને

નવનીત જાની

આ વર્ષે સાહિત્ય માટેનું નોબેલ પારિતોષિક ચીની લેખક મો યાન – મૂળ નામ ગ્વાન મોયે (‘મો યાન’નો ચીની ભાષામાં અર્થ થાય છે : મૌન રહો)ને પ્રાપ્ત થયું. મો યાનને આ પારિતોષિક જાહેર થતાં જ ચીની સાહિત્યજગતમાં આશ્ચર્યના તરંગો ઊઠ્યા છે. નોબેલ પારિતોષિક સમિતિએ જણાવ્યું કે, સાહિત્યમાં કાલ્પનિક વાસ્તવિકતા, પરીકથા, ઇતિહાસ અને સાંપ્રતને પ્રયોજવા બદલ મો યાનને વર્ષ ૨૦૧૨ના પુરસ્કાર માટે પસંદ કરવામાં આવે છે.

મો યાન એવા પહેલા સાહિત્યકાર છે કે જે એક ચીની નાગરિક તરીકે આ પુરસ્કાર મેળવતા હોય. આ પૂર્વે પર્લ બકને નોબેલ પારિતોષિક (૧૯૩૮) પ્રાપ્ત થયું હતું. ‘ઈસ્ટ વિંડ – વેસ્ટ વિંડ’, ‘ગુડ અર્થ’, ‘સન્સ’ અને ‘એ હાઉસ ડિવાઇડેડ’ની આ લેખિકાને જ્યારે આ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારે એ ચીનનાં નહીં પણ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં નાગરિક હતાં. વર્ષ ૨૦૦૦માં જિન ગાઓને નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારે, ‘સિગ્નલ અલાર્મ’, ‘વાઇલ્ડમેન (નાટક)’, ‘સોલ માઉન્ટેન (નવલકથા)’ના આ સર્જક ફ્રાન્સના નાગરિક હતા.

પૂર્વોત્તર ચીનના ગાઓમી – સૈડોંગમાં તા. ૧૭-૨-૧૯૫૫ના રોજ એક ખેડૂત પરિવારમાં મો યાનનો જન્મ. ૧૯૭૬માં એમણે પીએલએ (પીપલ્સ લિબરેશન આર્મી)માં કામ શરૂ કર્યું. આ સાથે સાહિત્યવાચન-લેખનનો પ્રારંભ થયો. ૧૯૮૧માં પહેલી વાર્તા પ્રકાશિત થઈ. ૧૯૮૬માં નવલકથાકાર તરીકે સ્થાપિત થયા. આ નવલકથાનો ૧૯૮૩માં ‘ધ રેડ સોર્ધમ’ નામે અનુવાદ પ્રગટ થયો હતો. વીસમી સદીના ચીની માહોલનું ચિત્રણ આ કૃતિમાં સાંપડે છે. પાંચ વાર્તા-ભાગમાં વિભાજિત આ નવલકથામાં લેખકે પોતાના ગાઓમી ગામની જીવનરીતિને કેન્દ્રમાં રાખી છે.

મો યાનના જીવનમાં એક સમય એવોય આવેલો કે ઝાડની છાલ ખાઈને પેટનો ખાડો પૂરવો પડેલો ! શાળા છોડ્યા બાદ ઢોરઢાંખર ચરાવીને ગુજરાન ચલાવવું પડ્યું હતું. આ ફાકામસ્તીએ એમના શબ્દને કઠોર વાસ્તવની ભેટ આપી. ચીનમાં ફેલાયેલાં ભ્રષ્ટાચારનાં મૂળિયાં એમની આંખે અછાનાં ન રહ્યાં. ચીની સમાજપતન પર એમની વકદષ્ટિ પડી. જોતજોતામાં એમનો શબ્દ ચીનભરમાં મશહૂર થઈ ગયો અને એટલો પ્રતિબંધિત પણ થયો.

મો યાનની મુખ્ય કૃતિઓ, ‘ધ ગાર્લિક બાલાડ્સ’, ‘એક્સપ્લોશન એન્ડ અધર સ્ટોરીઝ’, ‘ધ રિપબ્લિક ઓફ વાઇન’, ‘સીક્રુ : યુ શેલ ડૂ એનીથિંગ ફોર અ લાફ’, ‘બિગ બ્રેસ્ટ્સ એન્ડ વાઇડ હિપ્સ’, ‘વ્હાઇટ ડોગ સ્વિંગ’, ‘સેંડલવુડ પેનલ્ટી’, ‘ફોગ’, ‘મેન એન્ડ

બીસ્ટ', 'સોરિંગ', 'આયરન ચાઇલ્ડ', 'ધ ક્યોર', 'લવસ્ટોરી', 'શેન ગાર્ડન', 'એબાન્ડેડ હાઇલ્ડ' અને 'લાઇફ એન્ડ ડેથ આર વિયરિંગ મી આઉટ' વગેરે ગણી શકાય. એમની ત્રણેક નવલકથાઓ પરથી ફિલ્મોય બની છે. 'રેડ સોર્ધમ' (એ જ નામે) 'સીકુ : યુ શૉલ ડૂ એનીથિંગ ફૉર અ લાફ' (હેંપી ટાઇમ્સ) અને 'લ્હાઇટ ડોગ સ્વિંગ' પરથી (નુઆન.)

મો યાનનું સાહિત્ય વાંચનાર માટે લેખકનો અનુરોધ છે કે વાચનની શરૂઆત ૨૦૦૬ માં પ્રકાશિત કૃતિ 'લાઇફ એન્ડ ડેથ આર વિયરિંગ મી આઉટ' થી કરવી. આ નવલકથા એમણે ૪૩ દિવસમાં લખી હતી. આ નવલકથાની શૈલી લેખકની સમગ્રતાને જાગ્રત કરે છે. એ સાથે નવલકથાકળાની નવી રીતિય પ્રાપ્ત થાય છે. છેલ્લાં ૧૫૦ વર્ષથી ચીની સમાજ જે અવદશામાંથી પસાર થયો છે તેનું ચિત્રણ પશુ-ચરિત્રોની દષ્ટિએ બતાવવામાં આવ્યું છે. ઉદાર અને સીધો-સાદો એક જમીનદાર ૧૮૪૮ના જમીન સુધાર આંદોલનમાં માર્યો જાય છે. એનો પુનર્જન્મ પશુ (ગધેડો) રૂપે ૧૯૫૦માં ચીનના એક ગામમાં થાય છે. એ પછી સૂવર, કૂતરો, વાંદરો અને પાછો મનુષ્ય રૂપે જન્મે છે.

આ નવલકથામાં કોમ્યુનિસ્ટ શાસન વખતના ચીન, ભયાનક દુકાળમાં ચીન, સાંસ્કૃતિક ક્રાંતિ વખતે ચીન અને ત્યાં સુધી કે નવી સદીના પ્રારંભના ચીનનું વાસ્તવચિત્રણ મળે છે. લેખક પોતેય આ નવલકથાના મહત્વના પાત્ર રૂપે ઊભરી આવ્યા છે.

એક ખેડૂતને જોઈને લેખકના ચિત્તમાં આ નવલકથાનું બીજ ઊગ્યું હતું. લેખક ૬-૭ વર્ષના હતા ત્યારે એમની નિશાળ પાસે એક ખેડૂત રહેતો હતો. એ આખા સમાજની વિરુદ્ધ રહીને જીવન જીવતો હતો. રૂઢિવાદીઓ તેને રાક્ષસ માનતા. એને ગાળો દેતા અને મારતાય ખરા. એનાં બાળકોને છીનવી લેવામાં આવ્યાં હતાં. આવી કપરી સ્થિતિમાંય એ પોતાના વિચારો પર અડગ રહ્યો. ઘણું વેક્યું. છોડ્યું. સમય જતાં સૌએ એવું સ્વીકાર્યું કે એ સાચો હતો. 'લાઇફ એન્ડ ડેથ...' પછી લેખક 'રેડ સોર્ધમ' અને 'બિગ બ્રેસ્ટ્સ એન્ડ વાઇડ હિપ્સ' વાંચવાની સલાહ આપે છે.

મો યાને શબ્દ દ્વારા સત્તા સામે ટંકાર કર્યો છે. સત્તાશાહી ઉદ્દંડતા અને આપખુદીને એમણે સતત પડકારી છે. 'બિગ બ્રેસ્ટ્સ એન્ડ વાઇડ હિપ્સ'માંના જાતીય ચિત્રણ બદલ એમને ઘણું સહેવાનુંય આવ્યું છે. ચીનની 'એક બાળક બસ' નીતિના વિરોધમાં રચાયેલી 'ફોગ' નવલકથા પણ ચર્ચાસ્પદ રહી છે. 'રેડ સોર્ધમ'માં એમની દાદીની જીવનવીતીને નિરૂપવામાં આવી છે. સાવ નાની વયે એમની દાદીને કોલેરાસ્ત વૃદ્ધ સાથે પરણાવી દેવામાં આવ્યાં હતાં. ચીનીઓની જીવનશૈલી, એમનાં ખાન-પાન, એમના વ્યવહાર-રિવાજને વ્યક્ત કરતી 'ધ રિપબ્લિક ઓફ વાઇન' નવલકથા અનોખી લેખનશૈલીનો પરિચય કરાવે છે. ચીની સમાજ અને ચીની સરકારની અનીતિ - એમ બે ભાગમાં વિસ્તરતી આ નવલકથા જાસૂસી વાર્તાનો ભાસ ઊભો કરે છે. આ નવલકથાનો બીજો ભાગ એ રીતે

રસપ્રદ છે કે એમાં લેખક મો યાન અને એમના એક ચાહક યુવાલેખક વચ્ચેનો પત્રાચાર આલેખવામાં આવ્યો છે. યુવાલેખક દ્વારા મો યાનને મોકલાયેલી વાર્તાઓ પણ આ નવલકથાને વિકસાવવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

મો યાને શા માટે લેખન-વ્યવસાય પસંદ કર્યો ? આ પ્રશ્નનો એમણે આપેલો ઉત્તર કોઈ પણ લેખકના વિચારમંથનને બળ આપે એવો છે.

“મેં લખવાનું વિચાર્યું, કારણ કે મને લાગ્યું કે કહેવાયોગ્ય મારી પાસે ઘણુંબધું છે. સાહિત્યના માધ્યમ દ્વારા ઘણી સશક્તિથી અને સર્વાધિક અવકાશપૂર્વક પોતાની વાત કહી શકાય છે.”

ઘણાં એવું માને છે કે મો યાન ગૈબ્રિયલ માર્કેસના વાસ્તવવાદથી પ્રભાવિત છે. પરંતુ નોબેલ સમિતિના સચિવ આ બાબતે જણાવે છે કે, મો યાનની શૈલી નિજી છે. એમણે જે અનુભવ્યું, જોયું એને જ ચીની ભાષામાં લખ્યું છે અને એય પોતાની અલગ શૈલીથી. એમણે પોતાની કૃતિઓમાં ચીનમાં પ્રચલિત અતિવાસ્તવવાદી શબ્દોનો વિશેષપણે વિનિયોગ સાધ્યો છે. વાસ્તવ અને કલ્પના વચ્ચેનું સમતોલન આ સર્જક બખૂબી જાળવી શકે છે.

૧૪

‘પરબ’ની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગે નિવેદન (ફોર્મ નં. ૪)

- | | | |
|---------------------|---|---|
| ૧. પ્રસિદ્ધિ સ્થાન | : | અમદાવાદ |
| ૨. પ્રસિદ્ધિ ગાળો | : | માસિક |
| ૩. પ્રકાશક-મુદ્રક | : | પ્રફુલ્લ રાવલ (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી) |
| રાષ્ટ્રીયતા | : | ભારતીય |
| સરનામું | : | ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન,
આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮ |
| ૪. તંત્રી | : | યોગેશ જોષી |
| રાષ્ટ્રીયતા | : | ભારતીય |
| સરનામું | : | ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધનભવન,
આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮ |
| ૫. માલિકી ધરાવનાર | : | (૧) શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ (૨) શ્રી શ્રેણિકભાઈ કસ્તુરભાઈ |
| કુલ થાપણના એક | : | (૩) શ્રી વિનોદ ભટ્ટ (૪) શ્રી રઘુવીર ચૌધરી |
| ટકાથી વધારે | : | (૫) શ્રી નિરંજન ભગત (૬) શ્રી પાવન બકેરી |
| રોકનાર ભાગીદાર શેર | : | (૭) રૂપલ કે. મહેતા (૮) શ્રી હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ |
| ધરાવનાર ટ્રસ્ટીઓનાં | : | |
| નામ-સરનામાં | : | |

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

અમદાવાદની સર્વાંગ છબી દર્શાવતું પુસ્તક | દિનેશ દેસાઈ

[વેલકમ ટુ અમદાવાદ (પ્રવાસનમાહિતી) : ડૉ. માણેક પટેલ 'સેતુ', પ્ર. ગૂર્જર પ્રકાશન, ૨૦૨, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬, પ્ર. આ. જૂન-૨૦૧૦, સુધારેલી આવૃત્તિ : ઓક્ટોબર-૨૦૧૦, ૩બલ કાઉન સાઇઝ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૮૦, કિં. રૂ. ૬૦૦/-]

‘ભોમિયા વિના મારે ભમવા’તા ડુંગરા ને જંગલની કુંજ-કુંજ જોવી હતી...’ હમણાં જ જેમનું જન્મશતાબ્દી વર્ષ પૂર્ણ થયું એ આપણા મૂર્ધન્ય ગુજરાતી કવિ-સાહિત્યકાર ઉમાશંકર જોશી (૧૯૧૧-૨૦૧૧) આમ કહીને પ્રવાસ-પર્યટન વેળાના નિજી આનંદનો મહિમા જ વધારે છે. અંગ્રેજી લેખક જોનાથન સ્વિફ્ટ પણ કહે છે કે, ‘પ્રવાસ-પર્યટન કરનાર જે તે પ્રદેશમાં ગમે તેટલું હરેફરે અને રહે, આમ છતાં પણ કંઈક બાકી રહી ગયાનો ભાવ સદાય રહેતો જ હોય છે. એ જ તો પર્યટનસ્થળ-પ્રવાસનસ્થળની મહત્તા અને વિશેષતા છે.’ એક તરફ પ્રવાસ-પર્યટન આયોજનપૂર્વકનો અને ગાઇડ સાથેનો હોય એ એક સર્વસામાન્ય બાબત હોય છે તો બીજી તરફ આયોજન કે ગાઇડ વિના નિજી મસ્તીથી જે તે પ્રદેશને માણવાનું પણ ઘણા બધા લોકો પસંદ કરતા હોય છે. વાત ચોઈસની છે.

કોઈ પણ શહેરનાં પ્રવાસ-પર્યટન કે દર્શન-મુલાકાત પૂર્વે સામાન્ય રીતે આપણે એ શહેર, નગર કે પ્રદેશ વિશે સાંભળ્યું હોય, વાંચ્યું હોય કે ક્યાંકથી માહિતી એકત્ર કરેલી હોય તેના આધારે પૂર્વધારણા બાંધી લેતા હોય છે. ક્યારેક આપણા મનમાં એ સ્થળ વિશે કોઈક છબી પણ બની ગઈ હોય છે. પરંતુ આપણે એ પણ અનુભવ્યું હશે કે આપણા મનમાં ધારેલી છબી કરતાં કોઈક જુદું જ દૃશ્ય આપણને જોવા મળે. એ પણ પ્રવાસ-પર્યટનનો આગવો રોમાંચ હોઈ શકે છે. પ્રવાસ-પર્યટન કરતી વખતે ખાસ તો આપણે એવી પૂર્વતૈયારી અવશ્ય કરીએ કે, જે સ્થળે જવાનું છે, ત્યાંનાં જોવાલાયક સ્થળો, ત્યાંનું હવામાન, વાતાવરણ, સ્થાનિક લોકો, સ્થાનિક ભાષા, સ્થાનિક પહેરવેશ, ખોરાક અને ઘણું બધું એકસાથે જાણી લઈએ.

ગુજરાતનું પાટનગર આમ તો ગાંધીનગર છે, પરંતુ આર્થિક પાટનગરની ઓળખ ધરાવતા ઐતિહાસિક અમદાવાદ શહેરનું દેશ-વિદેશનાં પ્રવાસી-પર્યટકોમાં કાયમી આકર્ષણ રહેલું છે. છેક મોગલકાળમાં સ્થપાયેલા એવા અમદાવાદ શહેર વિશે જાણવાનું કોને ના ગમે ? આ ઐતિહાસિક શહેરની સ્થાપના મોગલકાળમાં ૧૪૧૧માં અહમદશાહ બાદશાહે કરી હોવાનું કહેવાય છે. એ રીતે અમદાવાદ શહેરની સ્થાપનાના ૬૦૦ વર્ષ નિમિત્તે ૨૦૧૦માં વ્યવસાયે દંતચિકિત્સક લેખક ડૉ. માણેક પટેલ ‘સેતુ’ દ્વારા ‘વેલકમ

ટુ અમદાવાદ' નામનું પ્રવાસનમાહિતીને લગતું સુંદર પુસ્તક આપણને પ્રાપ્ત થયું છે. ખાસ કરીને સમગ્ર પુસ્તક અમદાવાદ શહેરનાં ઐતિહાસિક સ્થળો સહિતનાં દરેક જોવાલાયક સ્થળો વિશેની સંપૂર્ણ માહિતી અને તમામ ૧૮૦ રંગીન પાનાં સાથે પ્રસ્તુત થયું છે એ આનંદની વાત છે. વળી તમામ પાને કુલ મળીને ૪૩૦ ચેત-શ્યામ અને રંગીન તસવીરો તેમજ ૫૦ વધુ ચિત્રછબીઓ પણ રોચક અને ઉપયુક્ત પણ બની રહે છે. આર્ટ ગલેઝી કાગળના કારણે મુદ્રણ પણ સુંદર અને આકર્ષક થયું છે. અમદાવાદની મુલાકાતે આવનાર કોઈ પણ આગંતુક પ્રવાસી-મુલાકાતી માટે આ પુસ્તક જેટલું આવકાર્ય બની રહે એટલું જ અમદાવાદને નજીકથી ઓળખનાર માટે પણ ઉપયુક્ત બની રહે છે. એકંદરે ડૉ. માણેક પટેલે ખૂબ જ જહેમત લઈને તૈયાર કરેલું આ પુસ્તક અમદાવાદનો સર્વાંગ પરિચય પામવા માટે એક ભોમિયાની ગરજ સારે છે.

પુસ્તકમાં લેખકે ૧૯ ભાગમાં ઐતિહાસિક શહેરનો સુપેરે પરિચય આપ્યો છે. જેમાં સૌપ્રથમ અમદાવાદની આછેરી ઝલક આપ્યા બાદ તેઓએ વિષયપ્રવેશ કરાવ્યો છે. એ પછી શહેરના નકશા સહિતની કેટલીક આંકડાકીય વિગતો અને હકીકતો પણ દર્શાવી આપી છે. સાથે જ વિષયને અનુરૂપ ચિત્રો અને ગ્રાફ, આકૃતિઓ પણ સારી રીતે હાઈને રજૂ કરે છે. અમદાવાદ સાથે સંકળાયેલી કથા કે દંતકથા, જેમ કે આશાવલ અને કર્ણાવતી નગરી, મોગલ શાસક અહમદશાહ બાદશાહની હાજરીમાં સાબરમતી નદીના કિનારે કૂતરો અને સસલાની લડાઈ (આ કિસ્સા પરથી એક કહેવત પણ જાણીતી થઈ કે 'જબ કુત્તે પે સસ્સા આયા, તબ બાદશાહને શહર બસાયા'), બે નગરીને જોડીને શહેરની કરાયેલી સ્થાપના અને શહેરમાં કાયમી લક્ષ્મીદેવીજીનો વસવાટ ઇત્યાદિનો પણ પરિચય મળી રહે છે. અહીં આપણને અમદાવાદ શહેર સાથે સંકળાયેલી મહાન વિભૂતિઓ – વ્યક્તિવિશેષોનો પણ પરિચય મળી રહે છે જેમાં શહેર માટે પ્રદાન કરનારાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે.

એક પાકા અને સાચા અમદાવાદીનું શબ્દચિત્ર પણ આપવામાં આવ્યું છે. (પૃ. ૧૯). અમદાવાદીઓ કેવા છે ? તો, એ સવાલનો જવાબ છે કે અમદાવાદીઓ વેપારમાં પાકા છે, તેઓ પાકા વેપારીઓ છે. અહીંના લોકો કોઈ પણ પગલું ભરતા પહેલાં પરિસ્થિતિનો દરેક દષ્ટિકોણથી ક્યાસ કાઢી લેતા હોય છે. આ શહેરના લોકો માયાળુ અને દયાળુ છે. તેઓ સદાય કોઈને મદદરૂપ થવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે અને હંમેશાં સખાવતમાં માને છે, સખાવતી સ્વભાવના છે. તેઓ પોતાની પાસે જે કંઈ હોય તે વહેંચીને ખાવા-પીવામાં માને છે એનું દષ્ટાન્ત એ છે કે, તેઓ એક કપ ચામાંથી પણ અર્ધી-અર્ધી કરીને પીએ છે. જોકે એની પાછળની એક લોકવાયકા અહીં નોંધવામાં પણ આવી છે કે સદીઓ પૂર્વે શાસકો ખાવામાં ઝેર આપી દેતા હોઈને અમદાવાદીઓએ 'સેફ્ટી ફર્સ્ટ' સૂત્રના ન્યાયે ચા પણ અન્યને આપીને પીવાનું શરૂ કર્યું !

અમદાવાદ શહેરનાં ઐતિહાસિક તથ્યો, આધાર-પુરાવા સાથેની માહિતી ઉપરાંત આ પુસ્તકમાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની સ્થાપના અને ટૂંકો ઇતિહાસ પણ મળી રહે છે. (પૃ. ૩૪) ગરવી ગુજરાત અને એના ગરવા ગુજરાતી નર ને નાર ઉત્સવપ્રિય માનવામાં આવે છે. પરંતુ એમાંય અમદાવાદ શહેર તો એના વિવિધ ભાતીગળ ઉત્સવોની ઉજવણી અને

પરંપરા થકી સમૃદ્ધ છે. ‘સેલિબ્રેશન’ (પૃ. ૪૦) પ્રકરણમાં એ વિશે વિગતે વાત કરવામાં આવી છે. માસ પ્રમાણે જોઈએ તો જાન્યુઆરીમાં ઉત્તરાયણનું પર્વ અહીં મહાલવું એ દેશ-વિદેશના સહુ પતંગરસિયાઓ માટે એક લહાવો માનવામાં આવે છે, તો અષાઢી બીજ (જુલાઈ કે ઓગસ્ટ)ના દિવસે અમદાવાદ શહેરમાં નગરચર્યાએ નીકળતી ભગવાન જગન્નાથજીની રથયાત્રા દેશમાં જગન્નાથપુરી પછી બીજા ક્રમની સૌથી મોટી રથયાત્રા ગણાય છે. તો, વળી અમદાવાદમાં આસો માસ (સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર)ના અરસામાં મા આદ્યશક્તિની આરાધના સમાન ઊજવાતો નવરાત્રિ ઉત્સવ દુનિયાભરમાં સળંગ નવ દિવસ ઊજવાતા રાત્રિ-પર્વ તરીકે જગમશહૂર છે. અમદાવાદમાં ઇસ્લામિક કેલેન્ડર પ્રમાણે મહોર્રમ માસમાં કતલની રાતના બીજા દિવસે નીકળતા યોવમે-આશુરા – તાજિયાના જુલુસ પણ શહેરને એક આગવી અને અનોખી ઓળખ આપે છે. એ જ પ્રમાણે ગણેશોત્સવ અને ક્રિસ્ટમસ તથા ૩૧ ડિસેમ્બરની રાતની ઊજવણી પણ જોવા-માણવા જેવી હોય છે.

પુસ્તકમાં જુદા જુદા પ્રકરણમાં શહેરનાં કલા-સંસ્કૃતિ, જોવાલાયક સ્થળો, સ્થાપત્યો, સંગ્રહાલયો, મનોરંજન સ્થળો, શૈક્ષણિક સ્થળો, તબીબી સારવાર કેન્દ્રો, વેપાર-ઉદ્યોગો, ખાણી-પીણીનાં સ્થળો અને અમદાવાદ શહેરની આસપાસ આવેલા પ્રવાસ-પર્યટન-ધાર્મિક-ઐતિહાસિક સ્થળો વિશે પણ વિગતપ્રચુર સત્-સવીર માહિતી આપવામાં આવી છે. એટલું જ નહીં, અંત ભાગે પરિશિષ્ટ લેખે હોટલ્સ, ખરીદીનાં સ્થળો, તબીબો અને હોસ્પિટલ્સ વગેરેનાં નામ-સરનામાં અને ફોન નંબર સહિતની વિગતો આપવામાં આવી છે, જે અમદાવાદના પ્રત્યેક મુલાકાતી માટે ઉપયોગી બની રહે છે. એટલું જ નહીં, દેશ-વિદેશના પ્રવાસી-પર્યટકોને ધ્યાનમાં રાખીને લેખકે છેલ્લે છેલ્લે રોજબરોજની બોલચાલની ભાષાના ગુજરાતી શબ્દો અને તેના અંગ્રેજી તથા હિન્દી શબ્દોચ્ચાર પણ આપ્યા છે કે જેથી દેશના કે વિદેશના મુલાકાતી માટે આ શબ્દો હાથવગા બની રહે છે. એકંદરે અંગ્રેજી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલું ‘વેલકમ ટુ અમદાવાદ’ પુસ્તક ખરા અર્થમાં ‘એ કમ્પલીટ સિટી ગાઇડ’ બની રહે છે.

એકાંતનું અજવાળું | પુરુરાજ જોષી

[એકાંતનું અજવાળું: હસમુખ શાહ, ‘બેઝાર’ સાસ્તાપુરીની ગઝલો, હાર્મોનિકા પ્રકાશન, અમદાવાદ-૭, ક્રિ. ૩. ૬૦/-]

ઘોંઘાટથી ભર્યા ભર્યા આ વિશ્વમાં પોતાના અંગત એકાંતના અજવાસનો આનંદ કવિ વિના બીજું કોણ માણી શકે ? ‘બેઝાર’ સાસ્તાપુરીને નામે વર્ષોથી ગઝલો લખતા અને મુશાયરાઓ ગજવતા કવિ હસમુખ શાહ ‘એકાંતનું અજવાળું’ નામનો કાવ્યસંગ્રહ લઈ આવ્યા છે.

કવિહૃદયને એકાંત સાથે વિશેષ પ્રેમ હોય છે. કવિ ટોળાંનો માણસ નથી. કવિને કાંઈ રાજકારણના કોઈ મુદ્દાને ચગાવવા માટે સરઘસો કાઢવામાં કે જાહેરસભાઓ

ગજાવવામાં રસ ન હોય. કવિ બેઝારે વર્ષો પહેલાં, જ્યારે અમે બંને નડિયાદમાં હતા, એક નાનકડો, રૂપકડો કાવ્યસંગ્રહ પ્રગટ કર્યો હતો, એનું શીર્ષક પણ હતું – ‘ભીનું એકાંત !’
કવિનો સારો પરિચય તો એની કવિતામાંથી જ મેળવવાનો હોય છે. એક રચનામાં કવિ કહે છે :

‘એકાંતનું અજવાળું સાધો, વણ દીવે હું ભાળું,
જ્યોતિ ઝગમગ જાગે સાધો, રૂપ એનું રઢિયાળું !

*

અંધારું ઓઢીને આવે તગ તગ તેજ-કટોરો
મોરપીંછ માઝમ રાતે ટહુકારી દે ટકોરો
નિષ્પલક નૂર નક્ષત્રોનું હળુહળુ પંખાળું...

સાધો, એકાંતનું અજવાળું

આ વાણીના વસ્ત્રને સ્વસ્થ, શુદ્ધ શી રીતે રાખવું ? તો કવિ કહે છે :

ખેસ ખંખેરી, કેશ વિખેરી, બોલી બદલે બંધાણી
સમો-સૂતરો પંથ સુઝાડે કલ કલ વ્હેતી વાણી
વસ્ત્ર વાણીનું મેલું ઘેલું અમી જળથી ખંખાળું

સાધો ! એકાંતનું અજવાળું

એક બીજી ગઝલમાં ‘એકાંતમાં’ને રદીફ કરીને કવિ કહે છે કે

ક્યાં કશે અંધાર છે એકાંતમાં
તેજનો અંબાર છે એકાંતમાં
દ્વાર કે દીવાલ જેવું કંઈ નથી
એમનો દરબાર છે, એકાંતમાં

*

એ અઢી અક્ષર સુધી પહોંચાડશે
હોંશ પારાવાર છે, એકાંતમાં

એક ત્રીજી ગઝલમાં પણ કવિ એકાંતના અજવાળાને વિવિધ રીતે આલેખે છે :

એકાંતે ઝળહળ અજવાળું
તેજોમય પળ પળ અજવાળું

ગઝલના બે શેરમાં રામ અને શબરી જેવાં આપણાં પુરાણાં પાત્રો પણ ગૂંથાઈ

આવ્યાં છે :

રાઘવ સાથે વનની વાટે
આગળ ને પાછળ અજવાળું

*

શબરીએ વીણી રાખેલું
ઝગમગતું ઝાકળ અજવાળું

કવિની કેટલીક અભિવ્યક્તિમાં રાવજીની જેમ ખેતર, શેઢો, ઘાસ, સીમ, ગોફણ
અને ભૂમશી પણ આવી જાય છે :

ઘાસ શેઢે સળવળે છે, મો'ર થા
આંધળી ચાકણ જરી ખસતી નથી
ચામડી ભડભડ બળે છે, મો'ર થા
ફેંક શેઢેથી ઉશેટી ભૂમશી
ગોફણે વળ ઉબળે છે મો'ર થા
ખીજડો મધરાત વેળા ધૂણતો
ઓઘલો દાઢે બળે છે મો'ર થા

ક્યાંક રાજકીય સંદર્ભ પણ ચમકી જાય છે :

બાંધ માથે કેસરી રૂમાલ તું
આ ગલીમાં માત્ર ભગવો રંગ છે

કવિની એક રચનામાં ભયાવહ વાતાવરણ ચિતરાયું છે, સાહિત્યમાં નવ રસની
વાત આવે છે, એમાં ભયનો અનુભવ કરાવે એવો રસ-પ્રકાર પણ આવે છે. કવિની
આ ગઝલ જુઓ, એમાં પ્રત્યેક શેરમાં ભયનું વાતાવરણ આલેખાયું છે :

ખૂલે પટારો રાતના ખંડેરમાં
હિંમત કદી ના હારતા ખંડેરમાં
ખાડા ગવાહી આપશે બેબાકળા
મધરાતના ધૂજે ધરા ખંડેરમાં
કેવી ફડક પેસી ગઈ આતંકની
વિસ્ફોટથી વણસે હવા ખંડેરમાં
નડતી બધાને સનસનાટી સોંસરી
ભેંકાર પૂછે કોયલ ખંડેરમાં

એક ગઝલમાં મૃત્યુ-સંવેદનાનું આલેખન થયું છે. ગુજરાતી કવિતામાં ઘણા કવિઓએ
આ વિષય પર કાવ્ય-રચનાઓ કરી છે, એમાં રાવજી પટેલની રચના 'મારી આંખે કંકુના સૂરજ

આથમ્યા' વિશેષ જાણીતી છે.

બેઝારની ગઝલ જોઈએ :

શ્વાસની અઘરી રમત થંભી જશે

રક્તનું ઝરણું તરત થંભી જશે

*

ગામનું પાદર વટાવી રોકતાં -

નિત્ય જીવનની વિગત થંભી જશે

- અને મૃત્યુનો પત્ર લઈ આવનાર ટપાલીને પણ થતો મૃત્યુની સંવેદનાનો સ્પર્શ કવિએ સરસ રીતે આલેખ્યો છે :

'કંઠમાં ડૂમો ભરાતાં એક ઢાણ

ખેપિયાને હાથ ખત થંભી જશે'

ક્યાંક પૌરાણિક સંદર્ભો કે Myths પણ સરસ રીતે આવે છે. જેમકે, 'પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદમ્ પૂર્ણાત્ પૂર્ણમુદચ્યતે...' જેવી વૈદિક પ્રાર્થનાને કવિએ આ રીતે ગુજરાતીમાં, એક શેરમાં મૂકી આપી છે :

'પૂર્ણમાંથી પૂર્ણની કમતી કરી

શેષ વધતી પૂર્ણ ઉલ્લાસી લખો'

'સાંઈ'ને સંબોધી લખાયેલી ગઝલના કેટલાક શેર પણ એમાંના કાવ્ય અને અર્થ - બંને દૃષ્ટિએ ધ્યાનાર્હ બને છે :

ઠેઠ તળિયામાં ચમકતું છીપલું પરખાવ સાંઈ !

શબ્દની ચક્રમક ઘસીને જ્યોતને ઝબકાવ સાંઈ !

કવિનું પર્યાવરણ નાનું શું ગામ છે. એમનું વતન સાસ્તાપુર અને વર્ષોથી તેઓ નોકરીને કારણે વસ્યા છે એ ગામ કઠલાલ પણ કોઈ રીતે શહેરી પ્રદૂષણથી પ્રભાવિત થયા નથી. હું જ્યારે પણ કઠલાલ જાઉં ત્યારે સાંજ વેળાએ એમની સાથે સીમમાં આંટો મારવાનું ભૂલતો નથી. એમની ગઝલોમાં સ્વાભાવિક રીતે જ એમના આ ખેડૂતજીવનના અનુભવો આલેખાયા છે :

સૂક ખૂંતેલા હળે છે, મો'ર થા

ધાન પાછોતર ખળે છે, મો'ર થા.

ઊંચકી લે ઠોકરોની ગાંસડી

શૂળ પા'નીમાં કળે છે, મો'ર થા

ફેંક શેઢેથી ઉશેટી ભૂમશી

ગોફણો વળ ઉબળો છે મો'ર થા

'બેઝાર'ની ગઝલોમાં કેટલાંક સ્મરણીય ચિત્રો પણ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવાં છે. જેમ કે વરસાદ વિશેનો આ શે'ર :

કોણ પાછું વૃક્ષ નીચે જઈ પલળતું
આજ રોકાતો નથી વરસાદ પાછો

એવું જ એક બીજું ચિત્ર :

ધ્યાસ છે કે તૃપ્તિ સમજાતું નથી
વીજ થાતાં ઝળહળે છે એક જણ !

ગઝલમાં ભય, ભયાનકતાનું આલેખન ખાસ થતું નથી પરંતુ કવિ 'બેઝાર'ની આ ઘેરા ભયનું ચિત્રણ કરતી ગઝલમાં કવિએ સફળતાપૂર્વક એ કામ કર્યું છે. થોડા શે'ર જુઓ :

ખૂલે પટારો રાતના ખંડેરમાં
હિંમત કદી ના હારતા ખંડેરમાં
વીંછી, ખજૂરા, સાપ અપરંપાર છે
ચટકા ભરે છે સામટા ખંડેરમાં
મેલી રમતની વાયકા ખંડેરમાં
વીંઝે સબોસબ ચાબખા ખંડેરમાં.

જીવનની સ્થગિતતાને કવિ ચિત્રાત્મક - દશ્યાત્મક આલેખન સાથે મૂકી આપે છે :
માર્ગમાં બિસ્માર રથ ઊભો છે ત્યારથી
જે ઘડી છોડી ગયો વચમાં જ સારથી

એક ગઝલમાં કવિ ગઝલ માટેના ભક્તિભાવને આ રીતે વ્યક્ત કરે છે :
ગઝલની મઢીમાં ધૂણી ધખાવી
ધરી મૌન બેઠા માથું નમાવી

એક ગઝલમાં રામ અને શબરી જેવાં પૌરાણિક પાત્રો પણ ગૂંથાઈ આવ્યાં છે
રાઘવ સાથે વનની વાટે
આગળ ને પાછળ અજવાળું

*

શબરીએ વીણી રાખેલું
ઝગમગતું ઝાકળ અજવાળું

મૃત્યુસંવેદનાનું આલેખન પણ ધ્યાનાર્હ છે :

શ્વાસની અઘરી રમત થંભી જશે

રક્તનું ઝરણું તરત થંભી જશે

*

ગામનું પાદર વટાવી રોકતાં
નિત્ય જીવનની વિગત થંભી જશે

મૃત્યુનો પત્ર લઈ આવનાર ટપાલીને પણ મૃત્યુની સંવેદનાનો થતો સ્પર્શ કવિએ
આ રીતે આલેખ્યો છે :

કંઠમાં ડૂમ્બો ભરાતાં એક ક્ષણ
ખેપિયાને હાથ ખત થંભી જશે

‘બેઝાર’ની કવિતામાં પૌરાણિક સંદર્ભો, Myths પણ યથાર્થ રીતે આવે છે :

ભેદ એનો આંગળી ના જાણતી
માછલીના પેટમાં વીંટી હશે !

*

શિબિ તુલાદાન માટે સજજ છે
એક પલ્લેબાજ કૂડો છે હજી

એક બીજા શે’રમાં પણ આ જ ભાગ આ રીતે રજૂ થયો છે :

જો સતત મારાં ચરણ છે ચાલતાં
ના વધાય જરાય તો હું શું કરું ?

પરંતુ આ રચનાઓમાંથી પસાર થનારને લાગશે કે કવિની ગતિ કોઈ રીતે
અવરોધાય તેમ નથી. ‘બેઝાર’ સાસ્તાપુરી પાસેથી ભવિષ્યમાં આથી પણ અદકેરો
ગઝલસંગ્રહ મળશે જ એવી શુભકામના સાથે વિરમીએ.

પંચતંત્રીય પદ્ધતિએ સાંપ્રત વિષયનો બાળકથાસંગ્રહ | શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

[પેટ્રો પેટ્રી પમ : વંદના શાંતુઈન્દુ, પ્રકાશક : પોતે, પ્ર. આ. ૨૦૧૧, પૃ. ૪૮, કિં. રૂ. ૮૦/-]

વંદના શાંતુઈન્દુ ગુજરાતી સાહિત્યનું જાણીતું બનતું નામ છે. તે એક સારાં વાર્તાકાર
છે ને બાળકવિ પણ છે. એમની પાસેથી બે-ત્રણ સારાં સંપાદનો પણ મળ્યાં છે. ચીલાચાલુ
નહીં, પણ જરા ‘હટકે’ શીર્ષક ધરાવતો ‘પેટ્રો પેટ્રી પમ’ (૨૦૧૧), તેના શીર્ષકની જૈન
વિષય અને નિરૂપણદષ્ટિએ પણ અલગ ભાત પાડતો બાળવાર્તાસંગ્રહ છે.

બાળસાહિત્યના લેખક પાસે આજે અનેક પડકારો છે. સાથે સાથે આજનો
બાળસાહિત્યકાર પણ સાંપ્રત સમયના બાળકની નાડ પારખીને, તેની બૌદ્ધિકતા, ભાવના
અને કલ્પનાશક્તિને સંતોષે તેવી અને સાંપ્રત સમયની સમસ્યાઓને કે વિષયોને લઈને
કલ્પનાપ્રધાન વાર્તાઓ રચે છે. વંદનાબહેને અહીં પર્યાવરણ, સંપત્તિ અનિવાર્યતા,

આળસનું અનિષ્ટ જેવા વિષયોને લઈને સરસ કથાનકો રજૂ કર્યા છે. તેમણે તો અનેક વાર્તાઓ પોતાના પુત્ર માટે કરી હતી, પણ પુત્ર મોટો થયો છતાં જે વાર્તાઓ તેના ચિત્તમાં અંકિત થઈ ગઈ છે તેનો જ અહીં સંગ્રહ કર્યો છે. આ સંગ્રહમાંથી પસાર થતાં પહેલી છાપ એ પડે છે કે પંચતંત્રીય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હોવા છતાંય આ વાર્તાઓ આજનાં બાળકો માટે જ છે અને મૌલિક છે. અહીં સ્થળ-સ્થાનના જે નિર્દેશો છે તે કથાનકને ઉપયોગી થાય છે તેમજ ભાષાના અનેક સ્તર અને બોલીનો થયેલો ઉપયોગ પણ જે-તે વાર્તાને એના ભૌગોલિક પરિવેશ સાથે જોડી આપે છે. વાર્તા ગમે તે સ્થાનને સાંકળીને લખાઈ હોય પણ તેના કથાનકમાં તેમણે વિષયો સાંપ્રત લીધા છે ને તર્કબદ્ધ રીતે પોતાનો હેતુ પાર પાડ્યો છે. અહીં બાળભોગ્ય કલ્પના છે ને સાથે વ્યવહારજગતની વાસ્તવિકતા પણ છે. સંગ્રહની દસેય વાર્તાઓમાં કંઈક વિશેષ છે. લેખિકાએ અહીં પ્રાદેશિક બોલીમાં વપરાતા શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. પણ સાથે જ નગરસ્થિત બાળકોને પણ તે સમજાય તે માટે તેના અર્થ આપવા જેટલી સજાગતા પણ રાખી છે. સારી વાત છે, પણ એમ અર્થ આપવા અનિવાર્ય નથી. એ બહાને બાળક ચાર જણને પૂછતું થાય, તેનું શબ્દભંડોળ વધે તે પણ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. અહીં બાળપાત્રો કરતાં પશુ-પંખી અને કુદરતી તત્ત્વો પાત્ર તરીકે વધુ મળે છે. પણ બાળક સાથે તે સરસ રીતે આત્મીયતા સાધે છે. ને બાળક માટે તો સમસ્ત બ્રહ્માંડ તેનું જ છે. ને તે બધા સાથે એકસૂત્રે જોડાઈ શકે છે.

પહેલી જ વાર્તાનું બાળપાત્ર દાદાજીને બૂમો પાડે, ધીમે ધીમે ઉપર જાય, ડુંગર પર ચડે, વાદળ સાથે લડે, તેની મશ્કરી કરે ને પછી વાદળ નિમિત્તે લેખિકા હાલની પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરે – પછી બંને વચ્ચે મિત્રતા સધાય, જંગલ ઉગાડવાની વાત થાય અને ‘આધુનિક તપ’ શું છે તે બાળકને સમજાવાય. ગામેગામ ઝાડ ઉગાડવાની વાત થાય અને વરસાદ માટે વૃક્ષની અનિવાર્યતા સૌને સમજાય. વૃક્ષ વગર કેવી સ્થિતિ થાય તે જંપું નામના વાનરબચ્ચાને નિમિત્તે સચોટ રીતે સમજાવ્યું છે. જંપુંને સમજ પાડવા તેનાં માતાપિતા સંપુ-મતુ જે કીમિયો અજમાવે છે તે સરસ છે. ટ્રેન પર બેસાડી રાત્રે ઊંઘતા જંપુને લઈ રણમાં જવાનું – ઝાડ વગર કેવું થાય તેનો અનુભવ કરાવવાનો ને પછી તે ઊંઘતો હોય ત્યારે રાત્રે ગાડીમાં જ ઉપર બેસી સ્વસ્થાને લાવવાનો – ને જંપુને શીખ મળી જાય કે વૃક્ષને પજવવા જોઈએ નહીં. માત્ર જંપુંને જ નહીં, આ વાર્તા તો બાળકમાત્રને – ભાવકમાત્રને આ વાત સરસ રીતે સમજાવે છે.

લાલિયો કૂતરો અને મોતિયો ગધેડો સંપનો મહિમા અને બીજાને મદદ કરવામાં જ આપણું હિત છે તે કલાત્મક રીતે સમજાવે છે. તો ‘આળસ’ કેવો દુર્ગુણ છે તે ‘આળસુ સુંદરડાં’ સમજાવે છે. તોતારામ જેવાની સમાજમાં ને કુટુંબમાં જરૂર છે તે પણ એટલું જ મહત્ત્વનું છે. નાનકડા ઉંદરની વિરાટ શક્તિનો પરિચય જેમ જૂની વાર્તાઓમાં હાથીને, સિંહને વગેરેને થયેલો તેમ અહીં વાંદરાંઓને થાય છે ને અંતે પરસ્તાવો કરી પોતાની ભૂલ સુધારે છે. અહીં ઉંદરની તાકાતનો તેમ પરસ્તાવાની શક્તિનો પણ પરિચય થાય છે. ‘બળબળિયાના છોડ’ એ લાલચુ શિયાળ અને લુચ્યા શિયાળની વાર્તા છે, ને આ શિયાળ નિમિત્તે બોધ અપાયો છે તે પણ નોંધપાત્ર છે. રાજાએ સજાગ

રહેવું જોઈએ. વનની વસ્તી વધી ગઈ તેથી રાજાને ‘નક્કી કોઈ ફૂટેલ છે’ તેવું સમજાયું ને પછીની વાર્તા, “આપણે કોઈ સાથે લડવા નથી માંગતા પણ તેનો અર્થ એવો પણ નથી કે કોઈ આપણને હેરાન કરે ને આપણે શાંત રહીએ. કંઈક કરો...” ને પછી ‘ઘૂસણખોરો’ને પાઠ ભણાવવા રીંછ, વાંદરાં ને ઉંદરો યોજના કરે ને તેમાં સફળ થાય. પ્રાણીઓ નિમિત્તે આ માનવસમાજની વાત કરે છે. ‘માછલીનો પ્રવાસ’ એક સરસ કલ્પનાપ્રધાન પ્રવાસકથા છે. ‘સંઘર્ષ અને સાહસ વિના જીવવાની મજા શું આવે ?’ – એ વાત સરસ રીતે સમજાવી છે.

જે વાર્તા પરથી આ સંગ્રહનું શીર્ષક રાખ્યું છે તે ‘પેટ્રો પેટ્રી પમ’ વાર્તાનો પ્રારંભ જ, પહેલું જ વિધાન કેવું રોમાંચક છે. “એક વાર છે ને તે બધી રમતો ભેગી થઈને વિચારવા લાગી કે આપણે માણસ હોઈએ તો કેવી મજા પડે ! આપણેય રમીએ ને હું ?” – બાળક શા માટે રમતિયાળ હોય છે ? બાળકમાં જ બધી રમતો રહેતી હોય છે તેથી. પછી પેટ્રો પેટ્રી પમ નામધારી દેડકાની સાઈકલસવારીની વાત દ્વારા બાળકનું વિસ્મય રજૂ થયું છે. ‘લાલચટક’ વાર્તામાં કીડી ને કબૂતર – એ પાત્રો આવે છે. કબૂતર કીડીને બચાવે છે – એવી જૂની વાર્તાની જેમ જ અહીં પણ નવી રીતે બચાવે છે. કીડી-કબૂતરના મનોભાવો પણ અહીં સરસ રીતે રજૂ થયા છે. વળી બાળકલ્પનાને પણ સરસ રીતે સાંકળી છે. દા.ત., લાલચટક કીડી રમતમાં તલ્લીન હતી. ત્યાં કોઈએ તેને કહ્યું : “લાલબાઈ ઘરભેગી થઈ જા. રાક્ષસે બગાસું ખાધું છે તેથી વાવાઝોડું ફૂંકવાનું છે, એવું દરિયો બોલે છે.” પણ તે તો રમતી જ રહે છે. પછી તો જાળીદાર પીપળાના પાન સાથે તે ઊડી... ક્યાંક પડી... ત્યાં કબૂતર આવ્યું, કબૂતરે તેને સારી રીતે રાખી, ત્યાં તો કબૂતરને મળવા એક ગીધ આવ્યું. એ ગીધે કહ્યું કે, હું સૂરવન ગયેલો ત્યાંની કીડીઓની રાણીની દીકરી ખોવાઈ ગઈ છે તેથી બધાં ખૂબ દુઃખી છે. આ સાંભળી કબૂતરે લાલબાઈને માળામાંથી બોલાવી ને ગીધને જ કહ્યું કે તું એને એની મા પાસે પહોંચાડી દે. ને ગીધે પાંખ પસારીને કીડી ને કબૂતર બંનેને બેસવા કહ્યું ને તીથલના સૂરવનમાં ફરવા ગયા. બાળકોને આવી વાર્તા ખૂબ જ ગમે જેમાં કલ્પના હોય ને લાગણી પણ હોય. આવી વાર્તાઓ અનાયાસે કંઈક સારું શીખવતી પણ હોય છે. ‘ખેખડમલ’ પણ એવી જ કલ્પના અને ચમત્કારપ્રધાન બાલભોગ્ય વાર્તા છે. ખેખડમલ વિશિષ્ટ પ્રકારનો અવાજ કરે ને તે ઇચ્છે તેવું થાય. છેલ્લે રાક્ષસ આવે, પાંજરામાંથી છોડાવેલો પોપટે, જેને ખબર હતી તેથી, “રાક્ષસના ટાલકામાં તેણે ચાંચ મારી. રાક્ષસ તો ભયાનક ત્રાડ પાડીને ત્યાં જ પડી ગયો.” પણ ખરા ચમત્કારો તો પછી થાય છે. સપનાં પ્રમાણે શેઠે પોપટેને કેરી આપી તો તે છોકરો થઈ જાય; પોપટે ખાધેલી કેરી શેઠની બેભાન દીકરીને સૂંઘાડી તો તે ભાનમાં આવી ગઈ. ને જે હોડીમાં ખેખડમલ ગયેલો તે હોડી યુવતી બની ગઈ. પેલા યુવકે તેનો હાથ પકડ્યો ને તેઓ દરિયા પર ચાલવા લાગ્યા, કારણ તેઓ તો પાતાળવાસી હતા. ને ખેખડમલના શેઠની દીકરી સાથે લગ્ન થયાં.

જોઈ શકાય છે કે વંદનાબહેને સંગ્રહના શીર્ષકની જેમ તેનાં કથાનકો અને રજૂઆતને નવો 'ટચ' આપ્યો છે. બાળકોને મઝા પડે તેવો આ બાળકથાસંગ્રહ થયો છે.

“જન્મદિવસની ઉજવણી” | યશવંત કડીકર

[બાળદિવસની ઉજવણી (બાળભોગ્ય બાળનાટકો) : નીલમબહેન દોશી, પૃ.....]

મોટેરાંઓ માટેનાં એકાંકી કે ત્રિ-અંકી નાટકો લખવાં પ્રમાણમાં સરળ છે, પરંતુ બાળકો માટેનાં નાટકો લખવાં એ સાચે જ મુશ્કેલ કામ છે. આ વાત મારા જેવા કેટલાય બાળસાહિત્યના લેખકોને સ્વાનુભવે સમજાઈ છે.

બહેનશ્રી નીલમબહેન દોશી એમના પ્રથમ બાળનાટકોનો સંગ્રહ “ગમતાંનો ગુલાલ” પ્રગટ કર્યા બાદ (આ પુસ્તકને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો દ્વિતીય એવોર્ડ મળી ચૂક્યો છે. તે આનંદ અને ગૌરવની વાત છે) આ બાળનાટકોનો બીજો સંગ્રહ “જન્મદિવસની ઉજવણી” લઈને આવી રહ્યાં છે. ત્યારે એમના આ શુભ પ્રયાણને અંતરના ઉમળકાથી આવકારું છું, અને ખોબલે ખોબલે અભિનંદન પાઠવું છું.

આ બાળનાટ્યસંગ્રહ “જન્મદિવસની ઉજવણી”નું મારે મન વિશેષ મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે આ સંગ્રહમાંનાં નવેનવ નાટક, એકબીજા કરતાં ચડિયાતાં છે અને બધાં જ નાટકો સફળતાપૂર્વક ભજવાઈ ચૂક્યાં છે. આ સંગ્રહની વિશેષતા એ છે કે, આપણા ત્યાં સામાન્ય રીતે એવું બને છે કે, નાટક પહેલાં લખાય અને પછી ભજવાય, પરંતુ આ લેખિકાબહેનના પહેલા નાટ્યપુસ્તકની માફક જ આ નાટકો પણ પહેલાં ભજવાયાં છે અને પછી ગ્રંથસ્થ થયાં છે. તેથી હવે પછી આ નાટકો ભજવનારને એમાં કોઈ તકલીફ નહિ પડે, એવો વિશ્વાસ જરૂર રાખી શકાય.

આ નવ બાળનાટકો એ બાળકો માટે નવલું નજરાણું બની રહેશે તેમાં શંકા નથી જ.

અહીં દરેક નાટકમાં વિવિધતા છે.

‘યુગધર્મ’ નાટકમાં પૃથ્વીની પરિક્રમાએ નીકળેલ કનૈયાને ૨૧મી સદીમાં કેવાં કેવાં દૃશ્ય જોવા મળે છે : કપાતાં જંગલો, નદીઓનાં ડહોળાયેલાં નીર અને ઠેર ઠેર ગંદકી જોઈ, કનૈયો કેવો વ્યથિત થાય છે અને અંતે તેનો ઉકેલ કઈ રીતે આપે છે, તે સુંદર રીતે સરળ શબ્દોમાં દર્શાવ્યું છે. આ નાટક દ્વારા બાળકોને પર્યાવરણનો સંદેશ આપી, આ લેખિકાબહેને સરસ વર્ણાંક આપી, નવી કેડી કંડારી છે. તો “જન્મદિવસની ઉજવણી” નાટકમાં “જન્મદિવસ” એક અલગ રીતે પણ ઊજવાઈ શકે છે, તે વાતને સુંદર રીતે રજૂ કરવામાં આવેલી છે. આજની જરૂરિયાતવાળી પરંપરાને આ નાટકમાં સાકાર કરવામાં આવી છે તે સાચે જ અભિનંદનીય છે. તો “ચાલો રમીએ” બાળનાટકમાં ઘર-ઘરની રમતમાં બાળકો ઢીંગલા-ઢીંગલીનાં લગ્નની રમત રમે છે, અને રમત રમતાં જ અહીં લેખિકાએ આડકતરી રીતે દહેજના દૂષણની વાત પણ વણી લીધી છે. હાસ્યનાટક “ડૉક્ટર સેવકરામ સેવાવાળા”માં માંડ માંડ પાસ થયેલ ડૉક્ટર પ્રથમ દર્દી માટેની

પ્રતીક્ષા એમના પટાવાળા મગનિયા સાથે મળીને કરે છે, અને પછી પહેલો દર્દી આવતાં હાસ્યના ઊભા થતા ચમકારામાં પ્રેક્ષકો પણ હાસ્યરસમાં ભીંજાયા વિના રહી જ ન શકે. નિર્ભેળ હાસ્યરસનું આ નાટક બાળકોને ખડખડાટ હસાવતું જ રહેશે. નાટક ‘દીપથી દીપ જલે’માં દાદીમાના પાત્ર દ્વારા અંધશ્રદ્ધા અને શિક્ષણની વાત સાવ સરળ રીતે કહી દીધી છે. ‘સોનુ અને મોનુ’ નાટકમાં આયાને ભરોસે ઊછરતાં બાળકોમાં પ્રેમ અને મમતાની કેવી ભૂખ હોય છે, તે મીનુના પાત્ર દ્વારા વ્યક્ત થયેલી છે. આ બાળનાટક દંભી મા-બાપ માટે એક લપડાક સમાન છે. “લોહીનો રંગ” નાટક છૂત-અછૂત, નાતજાતના ભેદભાવો નિર્મળ કરવાની ભાવના વ્યક્ત કરે છે. બધાના લોહીનો રંગ એક જ છે – આ વાતને આગળ ધરી સમાનતાનો સંદેશ આપે છે. તો “આપણી પાસે છે શું ?” નાટક સાંપ્રત પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપે છે. બાળકોની વધતી જતી માગણીઓ અને તેના કારણે માતાપિતાની વધતી જતી મુશ્કેલીઓ અને તેમાંથી સર્જાતા બાળકોના વિદ્રોહની વાતને આ બાળનાટકમાં સરસ રીતે વણી લેવામાં આવી છે. આ બાળનાટક દ્વારા લેખિકાની સમાજદર્શનની આ સૂઝભરી દષ્ટિની આપણને ઝાંખી થાય છે. જીવન પ્રત્યે હકારાત્મક અભિગમ દર્શાવતું આ નાટક પણ બાળકોને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે છે. “બાળકોની સમજણ” નાટકમાં પૈસાના અભાવે બાળકને પ્રવાસમાં ન મોકલી શકવાના કારણે બાળક મા-બાપ સામે વિદ્રોહ કરે છે. અનશનનો ઉપાય અજમાવે છે. પરંતુ અંતે સત્ય સમજાતાં બાળકમાં પરિવર્તન આવે છે.

બાદશાહ અકબરના રાજદરબારનાં નવરત્નોની જેમ આ બાળનાટ્ય-સંગ્રહ “જન્મદિવસની ઉજવણી”માં નવરત્ન સમાં આ બાળનાટકો બાળસાહિત્યને થોડું વધુ સમૃદ્ધ બનાવશે જ. આ સંગ્રહમાં આ નવ નાટકો શુદ્ધ બાળનાટકો છે. આ એક વિશેષ મહત્ત્વનું પાસું લેખિકાનું ગણી શકાય. આ માટે નીલમબહેન અભિનંદનને પાત્ર છે.

નીલમબહેન આવાં સરસ મજાનાં બાળનાટકો વધુ ને વધુ લખી ગુજરાતી બાળસાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે એવી લાગણી સાથે અંતરના આશીર્વાદ.



પરિષદ-પાથેય

સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

૨૧ ફેબ્રુઆરી 'વિશ્વ માતૃભાષા દિન' તરીકે દર વરસે ઉજવાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રપિતા અને પરિષદ પૂર્વપ્રમુખના માતૃભાષા અંગેના લખાણો આપણે અવશ્ય જોઈ જવા જોઈએ. 'અક્ષરદેહ'માં નીચેના વિચારો વ્યક્ત થયા છે.

૧. માતાના ધાવણની સાથે જે સંસ્કાર મળે છે ને જે મધુર શબ્દો મળે છે તેની અને શાળાની વચ્ચેજે અનુસંધાન હોવું જોઈએ તે પરભાષા મારફતે કેળવમી લેવામાં તૂટે છે. તે તોડનારના હેતુ પવિત્ર હો, છતાં તે પ્રજાના દુશ્મન છે. આપણે તેવા શિક્ષણના ભોગ થવામાં માતૃદોહ કરીએ છીએ. પરભાષા દ્વારા મળતા શિક્ષણનાં નુકસાન એટલે જ નથી અટક્યું. શિક્ષિત વર્ગ અને પ્રજાવર્ગ વચ્ચે અંતર પડી ગયું છે.

૨. આપણે તો અંગ્રેજી કેળવણીમાં ધનપ્રાપ્તિ જોઈ એટલે તે ઉપયોગને પ્રધાનપદ આપ્યું. કેટલાકે સ્વદેશભિમાન પોષ્યું. એમ મૂળ વિચાર ગૌણ થયો ને અંગ્રેજી ભાષાનો પ્રચાર મેકોલેની ધારણા કરતાં વધ્યો તેમાં આપણે ખોયું છે.

૩. નરસિંહ મહેતાની જે ભાષા છે, જેમાં નંદશંકરે પોતાનો કરણધેરો લખ્યો, જેમાં નવલરામ, નર્મદાશંકર, મણિલાલ, મલબારી વગેરે લેખકો લખી ગયા છે, જે બોલીમાં મરહૂમ રાજચંદ્ર કવિએ અમૃતવાણી સંભળાવી છે, જે ભાષાની સેવા કરી શકે એવી હિંદુ-મુસલમાન ને પારસી જાતિઓ છે જેના બોલનારામાં પવિત્ર સાધુ થઈ ગયા છે, જે વાપરનારામાં ધનાઢ્યો છે, જેમાં પરદેશ ખેડનારા વહાણવટીઓ થઈ ગયા છે, જેમાં મૂળ માણેક ને જોધા માણેકના શૂરાતનના પડઘા આજ પર બરડા ડુંગરમાં સંભળાય છે તે ભાષાના વિસ્તારની સીમા હોય નહીં. તે ભાષાની મારફતે ગુજરાતીઓ કેળવણી ન લે તો તેઓ બીજું શું ઉજાળશે ? આ પ્રશ્નને વિચારવો પડે એ જ ખેદ છે.

૪. માતૃભાષાને કેળવણીનું વાહન કરવું એ ઈષ્ટ હોય તો તેનો અમલ થવા સારુ આપણે શાં પગલાં ભરવાં જોઈએ એ વિચારવું જોઈએ. દલીલો આપ્યા વગર એ પગલાં મને સૂઝે છે તેવાં લખી નાખું છું :

૧. અંગ્રેજી જાણનાર ગુજરાતીએ, જાણ્યેઅજાણ્યે પણ પરસ્પર વ્યવહારમાં અંગ્રેજીમાં પ્રયોગ ન કરવો.

૨. જેને અંગ્રેજી અને ગુજરાતી બંનેનું સારું જ્ઞાન છે તેણે અંગ્રેજીમાં જે સારાં ઉપયોગી પુસ્તકો કે વિચારો હોય તે પ્રજા આગળ ગુજરાતીમાં મૂકવાં.

૩. કેળવણી મંડળોએ પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર કરાવવાં.

૪. ધનાઢ્ય પુરુષોએ ગુજરાતી મારફત કેળવણી આપવાની શાળાઓ જગે જગે સ્થાપવી.

૫. ઉપલી પ્રવૃત્તિની સાથે જ સરકારને પરિષદોએ અને કેળવણી મંડળોએ અરજી કરવી કે બધી કેળવણી માતૃભાષા મારફતે જ આપવી જોઈએ. અદાલતોમાં ને ધારાસભામાં વહેવાર ગુજરાતી મારફત થવો જોઈએ. ને પ્રજાનું બધું કાર્ય તે જ ભાષામાં થવું જોઈએ. અંગ્રેજી જાણનારને જ સારી નોકરી મળી શકે છે તે પ્રથા બદલી નોકરોને લાયકાત પ્રમાણે ભાષાભેદ રાખ્યા વિના પસંદ કરવા જોઈએ. ગુજરાતી ભાષામાં તેઓને જોઈતું જ્ઞાન મળે એવી શાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ, એવી અરજી પણ સરકારને જવી જોઈએ.

૧૯૧૫માં દક્ષિણ આફ્રિકાથી ભારત આવ્યા બાદ ગાંધીજીના અનેક વક્તવ્યોમાં માતૃભાષા વિશેની નિસબત સતત જોવા મળે છે, ગાંધીજીએ તમામ પુસ્તકો ગુજરાતીમાં જ લખ્યાં છે. આપણે હવે ગુજરાતી ભાષા અંગેની ગાઢ નિસબત દર્શાવવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે ત્યારે ગાંધીજીના ઉપરોક્ત શબ્દો આપણને જાણે પુનઃ જાગૃત કરતા લાગે છે. પરિષદે ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રમાં ભાષાના વર્ગો ચાલુ કર્યાં અને ‘માતૃભાષા અભિયાન’ જેવી પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય ભૂમિકા દર્શાવી રહી છે ત્યારે સૌ પરિષદ મિત્રોને આ નવી પહેલમાં જોડાવા વિનંતી.

અસ્તુ.

– રાજેન્દ્ર પટેલ

‘ગ્રંથ સાથે ગોઠડી’

તા. ૧૫-૨-૨૦૧૩ના શ્રી પી. જી. પટેલે ખલીલ જિબ્રાન કૃત ‘ધી પ્રોફેટ’ અને કિશોરલાલ મશરૂવાળા અનુદિત ‘વિદ્યાયવેળાએ’નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. આ પુસ્તકની રસપ્રદ ચર્ચા કરી હતી.

‘પાક્ષિકી’

પાક્ષિકીમાં કવિશ્રી અતુલ રાવલે તા. ૭-૨-૧૩ના રોજ પ્રખ્યાત લેખક સલમાન રશદીનાં પુસ્તક ‘જોસેફ એન્ડ એન્ડ્રોન’ પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ અને રૂપેન પટેલે લેખક રશદીનાં જીવન વિશે પ્રશ્નો પૂછેલા જેનાથી કાર્યક્રમ રસપ્રદ બન્યો હતો.

‘જનક ત્રિવેદી વ્યાખ્યાનમાળા’

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને લોકવિદ્યાલય વાળુકડના સંયુક્ત ઉપક્રમે વાર્તાકાર જનક ત્રિવેદી વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત શ્રી મનોહર ત્રિવેદીનું વ્યાખ્યાન લોકવિદ્યાલય વાળુકડ ખાતે તા. ૨૯-૧-૨૦૧૩નાં રોજ ‘હું વાર્તા કેમ લખું છું ?’ વિષય પર અને શ્રી હરેશ રાઠોડની સ્વરચિત વાર્તા ‘ઓછાચો’ના વાંચનનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો.

‘પી. જે. ઉદાણી વ્યાખ્યાનમાળા’

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે શ્રી પી. જે. ઉદાણી લોકસાહિત્ય વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત તા. ૨૨-૦૧-૨૦૧૩ને મંગળવારના ઊંઝા નગર એક : લોકસાહિત્યક-લોકસંસ્કૃતિક સંદર્ભો અનેક વિષય પર ડૉ. અમૃત પટેલે રોચક વ્યાખ્યાન આપેલ.

‘માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ’

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર અને ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા ‘માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર’ અભ્યાસક્રમનું આયોજન તા. ૧-૪-૨૦૧૩થી ૧૬-૪-૨૦૧૩ દરમિયાન કરવામાં આવ્યું છે. આ અભ્યાસક્રમમાં શ્રવણકૌશલ, વાક્યકૌશલ, તથા લેખનકૌશલની સજ્જતા કેળવાય તે અભિગમથી વિવિધ વ્યાખ્યાનો યોજવામાં આવે છે, જેમાં કોઈ પણ ભાષાસિક-ભાષાજિજ્ઞાસુ વયભેદ કે વ્યાવસાયભેદ વગર જોડાઈ શકે છે. તેની ફી ૫૦૦/- રૂપિયા રાખવામાં આવી છે. વર્ગોનો સમય સાંજે ૫.૦૦થી ૬.૩૦ (સોમવારતી શનિવાર) રહેશે. રસ ધરાવનારે પરિષદ કાર્યાલયમાં ૨૩-૪-૨૦૧૩ સુધીમાં ફોર્મ ફી ભરી જવા વિનંતી છે.

શ્રી રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાન

ટન...ટન...ટન... નૌશિલ મહેતા લઈને આવે છે ‘રંગભૂમિની સંગત’ ...હા, શ્રી રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાન શ્રેણીનું દસમું વ્યાખ્યાન તા. ૩-૨-૧૩, રવિવારે સાહિત્ય પરિષદમાં યોજાયું હતું. શ્રી ગુલામ મહમ્મદ શેખ સાહેબે નૌશિલ મહેતાનો પરિચય આપતી કેટલીક વાતો કહી. વક્તા નાટ્યસર્જક શ્રી નૌશિલ મહેતા તેમના નાટક ‘લીલા’નું પઠન કરવા શ્રી મનોજ શાહ તથા ઉત્કર્ષ મજુમદારને પોતાની સંગે તો લાવ્યા હતા પરંતુ તેમને ‘રંગભૂમિની સંગત’માં હું અને નાટક કેવી રીતે એક બન્યા, વિસ્તરતા ગયા, જાત જાતના અનુભવોમાંથી પસાર થયા, મિત્રોથી સમૃદ્ધ થયા તેની ખૂબજ હળવી શૈલીમાં આત્મીયતાથી વાત કરી. લઘુનાટક લેખન શા માટે ?-થી વાત શરૂ કરી જેમાં તેમણે મનોવૈજ્ઞાનિક approachનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું કે પ્રેક્ષકનો attention span આઠ મિનિટનો છે. માટે જ દસ-પંદરથી ત્રીસ-પાંત્રીસ મિનિટોના નાટકોને પ્રેક્ષકોનો અદ્ભૂત પ્રતિસાદ મળે છે તેમ પણ જણાવ્યું. ત્યારબાદ પહેલું નાટક કેવી રીતે લખાયું તે સંદર્ભે કહ્યું કે સહપાઠી અને હરીફ મિત્ર ઉત્પલ ભાયાણી સાથે વાર્તા સંદર્ભે વેર વાળવા અઢી પાનાંની નાની વાર્તા અંગ્રેજીમાં લખી. પવઈની હોસ્ટેલ નંબર નાઈનનું નોટીસબોર્ડ એમની વાર્તાનું પ્રથમ પ્રકાશન સ્થાન બન્યું. ત્યારબાદ ઉત્પલ ભાયાણીના એક માત્ર સાથી તરીકે નાટકો જોવા મળ્યા. પછી તો રસ વધતો ગયો અને નાટ્યલેખન પરિસંવાદમાં પણ ગયા. ત્યાં પ્રવીણ જોષી, લાભશંકર ઠાકરનો આકોશ ને પ્રશ્નો સાંભળ્યા. થયું, નાટક લખવું તો સહેલું છે – પણ ભાષા ! અંગ્રેજી પ્રકરણ ખોળામાં રાખી ગુજરાતીમાં બોલતા ગયા અને પ્રતિભા ભેડા લખતાં ગયાં. આમ સાંજ સુધીમાં તો અંગ્રેજી મિશ્રિત ગુજરાતીમાં નાટક તૈયાર ! પીઠ થાબડતાં લાઠાએ કહેલા શબ્દો યાદ કર્યા; “ભાષા તો શીખી શકાય પણ નાટક લખતાં તને આવડે છે !” બસ, પછી તો મહેન્દ્ર જોષીના સંગે નાટકના રિહર્સલ્સમાં જવા માંડ્યું જે રંગભૂમિ ક્ષેત્રે તાલીમ સાબિત થઈ. ત્યારબાદ આ બધાંની સાથે સાથે જે મિત્રો મળ્યા, કેવા સંજોગોમાં કેવી રીતે તેમની મદદ અને પ્રોત્સાહન મળતા ગયા તે મિત્રો – મહેન્દ્ર જોષી, નાદિરા ઝહિર, બબ્બર, ભૂપેન ખખ્ખર, અતુલ ડોડિયા, મનોજ શાહ, મિહિર ભુતા, ઉત્તમભાઈ, પરેશ રાવલ વગેરે

જેમની સંગતથી સર્જક નૌશિલ મહેતા – નામાંકિત નાટ્યસર્જક બન્યા તે બધાંની વાત ક્યારેક ઉલ્લેખ કરી તો ક્યારેક વિસ્તારતી કરી. વચ્ચે વચ્ચે થતું ખડખડાટ તોફાની હાસ્ય અને એથી થયેલા તેમના રતૂમડાં ચહેરાએ પણ શ્રોતાઓ પર એમના વક્તવ્ય જેટલો જ જાદુ કર્યો હતો. અંતે તેમણે મનોજ શાહે તથા ઉત્કર્ષ મજુમદારે ‘લીલા’ લઘુનાટકનું પઠન કર્યું હતું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે :

- ¹/₁₅₇₅₀ ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ¹/₁₅₇₅₀ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ¹/₁₅₇₅₀ ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ¹/₁₅₇₅₀ ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા ઠેચ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ¹/₁₅₇₅₀ અસ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ¹/₁₅₇₅₀ અત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, ‘પરબ’, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

કોલેજો તથા પુસ્તકાલયોને ભેટ યોજના

- વરિષ્ઠ સાહિત્યકાર શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકરના સદ્ભાવથી પ્રગટ થયેલ 'સાત વિચારયાત્રા' પુસ્તક હાઈસ્કુલો, કોલેજો તથા પુસ્તકાલયો ભેટ આપવાની યોજના છે. જેના માટે (પુસ્તક મેળવવા માટે) જે તે સંસ્થાઓ પોસ્ટકાર્ડ પર સંસ્થાનો સિક્કો મારીને લોકમિલાપ, પો. બો. ૨૩, સરદારનગર, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧ના સરનામે મોકલવાથી આ પુસ્તકની (ફ્રી) નકલો ટપાલ દ્વારા મોકલવામાં આવશે.

વાર્તા શિબિર

- સુરેશ જોષી સાહિત્ય ફોરમ અને ગદ્યસભા ભાવનગર અંતર્ગત તા. ૨/૩ ફેબ્રુઆરીનાં રોજ ૩૦મો વાર્તાશિબિર ભાવનગર ખાતે યોજાયો હતો. જેમાં ૨૧ અપ્રકાશિત વાર્તાઓનું ૨૧ વાર્તાકારો દ્વારા પઠન થયું હતું અને એના સંદર્ભે ટૂંકી વાર્તાઓ વિશે ચર્ચાઓ થઈ હતી.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે...

- ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણીએ 'ગુજરાતી પ્રજાનો વાંચનશોખ' વિશે વક્તવ્ય આપ્યું અને શ્રી દક્ષાબહેન પટ્ટણીએ 'હિંસા, અહિંસા અને ગાંધીજી' વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું.

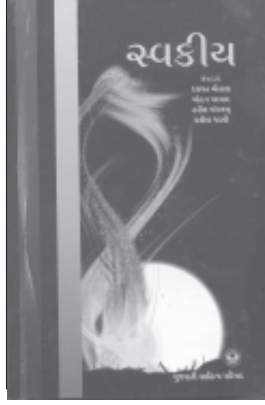
પરિસંવાદ

- શ્રી વી. ડી. કણકિયા આર્ટ્સ અને શ્રી એમ. આર. સંઘવી કોમર્સ કોલેજ, સાવરકુંડલા તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨-૨-૨૦૧૩ના રતિલાલ બોરીસાગર વ્યક્તિ અને વાઙ્મય : એક ગોષ્ઠી વિષય પર પરિસંવાદનું આયોજન થયું હતું. આ પરિસંવાદમાં શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી, શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, ડૉ. રમેશ મહેતા, શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક, શ્રી ભદ્રાયુ વચ્છરાજાની, શ્રી વસંત પરીખ, શ્રી હસિત મહેતા, શ્રી મનોજ રાવળ અને શ્રી મહેન્દ્રસિંહ પરમારે અભ્યાસપૂર્મ વક્તવ્યો આપ્યા હતા. સમગ્ર પરિસંવાદનું સંચાલન ડૉ. કેસર મકવાણાએ કર્યું હતું.

શ્રી કાંતિભાઈ બી. શાહને મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી ચંદ્રક

- ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અંતર્ગત તા. ૧૭-૨-૨૦૧૩ના રોજ મધ્યકાલીન સાહિત્યના અભ્યાસી સંશોધક શ્રી કાંતિભાઈ બી. શાહને આગમ પ્રભાકર મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી ચંદ્રક અર્પણ કરવામાં આવ્યો. તેમને હાર્દિક અભિનંદન.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો



['સ્વકીય' (દલિત સાહિત્ય સંકલન) : સં. દલપત ચૌહાણ, મોહન પરમાર, હરિશ મંગલમ્, પ્રવીણ ગઢવી, પાકું પૂંઠું, પૃ. ૧૮+૩૨૬ રૂ. ૨૬૦/-]

દલિત સર્જકોએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવિધ સાહિત્ય સ્વરૂપોમાં જે પ્રદાન કર્યું છે, તેમાંથી ચયન કરીને સર્વ શ્રી દલપત ચૌહાણ, મોહન પરમાર, હરિશ મંગલમ્ અને પ્રવીણ ગઢવીએ 'સ્વકીય'નું સંપાદન કર્યું છે. અહીં સંગૃહીત રચનાઓમાં સચ્ચાઈનો રણકો છે પણ કડવાશ નથી. આ સંકલનમાંથી કેટલીક રચનાઓ વાચકના ચિત્તતંત્રને સ્પર્શી જાય તેવી છે.

['પન્નાલાલની વાર્તાસૃષ્ટિમાં' : સં. પારુલ કંઠર્પ દેસાઈ, દષ્ટિ પટેલ, કાયું પૂંઠું, પૃ. ૨૨+૧૮૬, રૂ. ૧૫૦/-]

પન્નાલાલ પટેલના જન્મશતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે પન્નાલાલની વાર્તાસૃષ્ટિમાંથી ૩૬ વાર્તાઓનો આસ્વાદ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યો છે. 'પન્નાલાલની વાર્તાસૃષ્ટિમાં' પુસ્તકનું સંપાદન પારુલ દેસાઈ અને દષ્ટિ પટેલે કર્યું છે. આ આસ્વાદથી વાચક ગુજરાતી પ્રજાના બદલાતા જતાં જીવન અને પ્રશ્નોથી અવગત થશે, તો પન્નાલાલની વાર્તાકલાથી પરિચિત થશે. પારુલ દેસાઈ અને દષ્ટિ પટેલના લેખો પન્નાલાલ પટેલની વ્યક્તિ અને સર્જક તરીકેની ઓળખ આપે છે. ગુજરાતી ભાષાના ઉત્તમ સર્જકની ટૂંકી વાર્તાઓના આ આસ્વાદલેખો અભ્યાસીઓ ને જરૂર ગમશે.

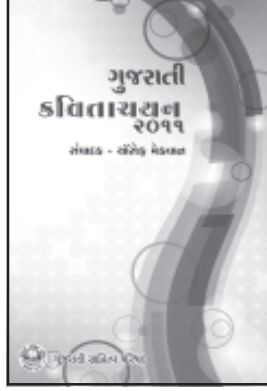


ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮.

ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

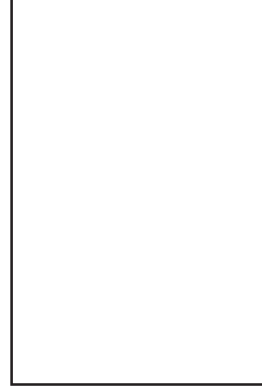
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો



[ગુજરાતી કવિતાયયન : ૨૦૧૧ : યોસેફ મેકવાન પ્ર. આ. ૨૦૧૨, ડિમાઈ, કાયું પૂઠું, પૃ. ૧૩૪+૨૨, કિં. રૂ. ૧૨૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ૧૯૯૧થી પ્રતિ વર્ષે 'કવિતાયયન'નું પ્રકાશન થાય છે. ગુજરાતી કવિતાયયનની કાવ્યયાત્રામાં કાન્ત-બળવંતરાય શતાબ્દી ગ્રંથમાળાનો આ ૨૧મો મણકો છે. 'ગુજરાતી કવિતાયયન : ૨૦૧૧'ના સંપાદક શ્રી યોસેફ મેકવાને વર્ષ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષાના વિવિધ સામયિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી કવિતાઓમાંથી કવિતાનું સંપાદન કર્યું છે. આ સંપાદનકાર્ય દ્વારા સંપાદક યોસેફ મેકવાને તત્કાલીન સમયમાં રચાતી ગુજરાતી કવિતાની તાસીરથી ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના રસિકોને અવગત કરાવ્યા છે. ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના ભાવકો આ સંપાદનને ઉષ્માભર્યો આવકાર આપશે એવી આશા છે.

ઓહવાટ : લે. દીના પંડ્યા, પ્ર. આ. ૨૦૧૨ ડિમાઈ



ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮.

ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭